

Een handreiking

Duurzaam platteland in Brabant

TELOS – Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken

Een handreiking

**Duurzaam platteland
in Brabant**

Een handreiking

Duurzaam platteland in Brabant

TELOS – Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken

Inhoud

Colofon

Duurzaam platteland in Brabant, een handreiking is een uitgave van Telos, Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken.

Telos bedankt Antoon Vermeer, Rob Wolters en Hans Mommaas van de Brabantse Duurzaamheidsraad voor hun begeleidende rol.

Redactie: Ina Horlings

Bijdragen: Ina Horlings (Telos), Wim Haarmann (Telos), Sjaak Cox (PON/Telos), John Dagevos (Telos), Han van Kasteren (Telos/Tue), Joks Janssen (Ruimtelijk Plan Bureau), Christian Curré (Telos), Henk Smit (Wing Proces Consultancy), Joost Tersteeg (Wing Process Consultancy), Jannemarie de Jonge (Wing Proces Consultancy), Rob Schröder (Wageningen UR), Hielke van der Meulen (Wageningen UR/Slow Food NL)

Eindredactie: Hans Horsten

Fotografie: (tenzij anders aangegeven) Joep Lennarts

Vormgeving: Sirene Ontwerpers

Voorwoord 6

Inleiding 8

Deel I. Opgaven en kansen voor plattelandsontwikkeling

1.1 Metamorfose platteland vraagt om nieuwe bestuurlijke netwerken 14

1.2 Leefbaarheid: what's in a name? 32

1.3 Economie op het platteland; een optelsom van kansen 44

1.4 Verleiden is de kunst 56

Deel II. Op reis door Europa

2.1 Baie de Somme, Frankrijk 70

2.2 Münsterland, Nord-Rhein Westfalen 76

2.3 Piemonte, Italië 86

2.4 Leren van het buitenland 92

Deel III. Advies

3.1 Duurzame platteland in Brabant; een analyse 100

3.2 Aanbevelingen 114

Noten 122

Bronnen 128

Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken

Voorwoord

Hanja Maij-Weggen, Commissaris van de Koningin in de provincie Noord-Brabant

6

Het landelijk buitengebied in Brabant staat onder druk. Dat is een realiteit waar we niet omheen kunnen. We staan voor de uitdaging om in economisch, ecologisch en sociaal opzicht een 'nieuw' en duurzaam platteland te creëren voor de huidige én toekomstige gebruikers en bewoners van dit gebied. Het gaat er om het landelijk gebied vitaliteit te geven nu we steeds minder kunnen terugvallen op de tradities die voorheen de identiteit van het platteland bepaalden.

Het leek de Duurzaamheidsraad Brabant een goed idee een handreiking samen te stellen voor een duurzaam platteland. De essays, beschouwingen, adviezen en vergelijkingen met het buitenland geven geen eenduidig antwoord op de problemen die er zijn, maar ze bevatten wel een palet van kansen, perspectieven en nieuwe mogelijkheden. Duurzaamheid is hierbij het thema dat als verbindend kader fungeert. Deze handreiking markeert een nieuwe fase in het denken over duurzaamheid in het landelijk gebied, en geeft inspiratie aan hen die dit thema aan het hart gaat. Daarnaast kan deze publicatie ook andere provincies in het land op het spoor zetten van nieuwe kansen voor het buitengebied. De maatschappelijke problemen die op het Brabantse platteland spelen, hebben namelijk geen exclusief karakter. De oplossingen evenmin.

7

Inleiding

8

Het platteland van Brabant is betrokken in ingrijpende veranderingen. De verhoudingen tussen stad en land zijn aan het veranderen, met inbegrip van die tussen burger en boer, de landbouw moet in het buitengebied meer en meer rekening houden met andere economische en maatschappelijke spelers en natuur, water en de sterk toegenomen mobiliteit stellen hun eigen eisen. Met de majeure operatie van de Reconstructie probeert de provincie, in samenspraak met alle partijen die in het geding zijn, deze metamorfose te sturen.

Het is niet voor het eerst dat het landelijk gebied in Brabant voor een dergelijke opgave staat; na de oorlog lieten de industrialisatie, de ontwikkeling van de intensieve veehouderij en de verstedelijking ook hun sporen na. Alleen liggen dit keer de accenten wat anders. Waar het in de na-oorlogse periode vooral ging om het vinden van een nieuwe balans tussen economische en sociaal-culturele belangen, daar heeft zich vandaag de dag nadrukkelijker een derde belang aangediend, namelijk dat van de ecologie. Centraal staat de vraag hoe we een buitengebied kunnen creëren dat zowel in economisch, sociaal als ecologisch opzicht duurzaam en leefbaar mee kan schakelen met een opnieuw veranderende omgeving.

Deze publicatie vormt het verslag van een door de Brabantse Duurzaamheidsraad gevraagde achtergrondstudie naar ontwikkelingen in het Brabantse buitengebied. De Duurzaamheidsraad vormt het centrale adviesorgaan van de Provincie Noord Brabant inzake vraagstukken van Duurzame Ontwikkeling. De studie diende inzichten aan te dragen ter voorbereiding van een advies van de raad aan het provinciale bestuur. Twee vragen stonden in de achtergrondstudie centraal: wat zijn drijvende krachten achter de huidige plattelandsonwikkeling en hoe kunnen we de huidige kracht van het Brabantse platteland versterken en de uitvoering van de reconstructie verbeteren?

In het eerste deel van deze publicatie wordt ingegaan op de opgaven en nieuwe kansen op het gebied van plattelandsonwikkeling. Uitgangspunt daarbij is dat dit vraagt om een regionale benadering op vier onderdelen:

9

economie, leefbaarheid, landschap en sturing. De essays bevatten tevens een aantal inspirerende voorbeelden die in kaders zijn weergegeven. Voor het tweede deel gaan we de grens over. We maken kennis met drie voorbeelden in Europa waar we in Brabant nog iets van kunnen leren: *Piemonte* in Italië, *Münsterland* in Duitsland en *Baie de Somme* in Frankrijk. We kijken hoe daar vorm wordt gegeven aan *people, planet, profit & policy*, hoe de specifieke regionale kenmerken maximaal worden benut, welke instrumenten er met succes zijn ingezet en hoe publieke en private partijen er met elkaar samenwerken. Het derde deel omvat een samenvattende analyse over plattelandsonwikkeling in Brabant en de relatie met de Reconstructie. Dit mondt uit in het door de Duurzaamheidsraad geformuleerde advies hoe de ontwikkeling van het landelijke Brabant strategisch en operationeel versterkt kan worden.

Er is voor dit rapport gebruik gemaakt van een grote hoeveelheid bronnen van uiteenlopende herkomst. Ook opinies van burgers en Brabantse stakeholders zijn in de beschouwing betrokken. Allereerst resultaten van het digitale Brabant panel van ruim 1200 Brabanders van 16 jaar en ouder. Dit panel is in 2006 twee keer bevraagd over duurzaamheid. Ten tweede gesprekken met stakeholders die in het kader van de Brabantse Telosbalans zijn gehouden. Ten derde zijn twee enquêtes over het platteland benut, gehouden onder 800 Nederlanders en onder Brabanders (*zie hoofdstuk 2*).

Met het via deze publicatie aan een breed publiek ter beschikking stellen van de achtergrondstudie en het daaruit resulterende advies hoopt de raad ook een bredere kring van bestuurders en andere stakeholders, binnen én buiten Brabant, te inspireren. Hoe kan de dynamiek van de Reconstructie verder worden opgevoerd en hoe kunnen de diverse partijen die hierbij een rol spelen (zoals gemeenten, reconstructiecommissies en streekmanagers) de revenuen van hun inzet daarin verhogen.

Namens de Brabantse Duurzaamheidsraad:

Hans Mommaas, Antoon Vermeer, Rob Wolters

Deel I

Opgaven en kansen voor plattelandsontwikkeling

1.1 Metamorfose platteland vraagt om nieuwe bestuurlijke netwerken

Ina Horlings en Wim Haarmann

Wat wil de burger?

Het Brabantse platteland verandert steeds meer van een agrarisch productie-landschap in een consumptielandschap. De landbouw verdwijnt niet, maar moet wel andere belangen zoals wonen, recreatie, dienstverlening en natuur naast zich dulden. Deze metamorfose levert spanningen op bij de verdeling en inrichting van de ruimte. Nieuwe gebruikers als woningbouwverenigingen, recreatieondernemers, dienstverleners en recreanten, betreden de arena en willen zeggenschap over het beleid. Ook de rol van burgers in het landelijk gebied neemt toe. Uit een enquête blijkt dat 72% van de Nederlanders vindt dat de overheid een sturende rol dient te hebben op het platteland (zie kader 1).

Kader 1. De provincie en boeren als hoeders van het platteland

Nederlanders denken bij het platteland het eerst aan koeien (44%). Pas op afstand volgt de gedachte aan boerderijen en boeren. Ook de natuur (83%) scoort hoog. Vee in de wei (75%), openheid (58%), boerderijen (57%) en schone lucht (56%) worden ook vaak genoemd. Driekwart van de Nederlanders maakt zich er zorgen over dat het platteland wordt volgebouwd en 61% over het verlies aan natuur in het buitengebied. De meeste mensen (72%) vinden dat de overheid een sturende rol moet hebben op het platteland. In Brabant onderschrijft 80% dit. In Noord-Brabant en Limburg heeft men méér fiducia in de provincie dan in Utrecht en Gelderland. De helft van de Brabanders ziet de provincie als de meest te vertrouwen overheid om de ontwikkelingen op het platteland te sturen.

Met de stelling "Het platteland is mooi zoals het is. Niets meer aan doen", is 70% van de Brabanders het eens (landelijk 73%). Slechts 5% van de Brabanders (rest 8%) vindt dat het platteland één groot stadspark mag worden. Tweederde (67%) van de Brabanders onderschrijft de stelling: "Het platteland is vooral van de boeren, zij moeten ruim baan krijgen om te produceren". De meeste Brabanders (89%) vinden dan ook dat de overheid boeren meer moet belonen om het platteland te onderhouden en voor de natuur te zorgen (landelijk 87%). Slechts een op de 33 Brabanders zegt niets

met het platteland te hebben! Ruim driekwart is het oneens met de stelling: "Er is genoeg natuur in Nederland. het is niet nodig om nieuwe natuur aan te leggen". Tot slot is slechts één van de vijf ondervraagden het eens met de stelling: "Er is geen plaats in Nederland voor de intensieve veehouderij".

Uit een enquête uitgevoerd onder 1707 mensen waarvan 91% Brabanders komt naar voren dat de spanning tussen 'rood en groen', een belangrijk thema is op het platteland. Het blijkt dat men positief staat tegenover nieuwe economische activiteiten op het platteland, maar behoud van de kwaliteit van het cultuurlandschap daarbij wel belangrijk vindt. Agrariërs verdienen financiële overheidssteun bij beheer van natuur en landschap. Ook vindt de meerderheid dat consumenten mee moeten betalen aan landschapsbeheer en de koe in de wei. Men staat negatief tegenover het intensief houden van varkens in stallen van drie etages¹.

Nieuwe rollen, nieuwe eisen

We zien dat zowel de oude als nieuwe partijen op het platteland worstelen met de invulling van hun rol. Overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties overleggen in wisselende fora, want niet altijd de gewenste resultaten oplevert. Volgens sommigen wordt er te veel gepolderd en raken partijen verstrikt in belangenconflicten. Kansen worden zo onvoldoende benut en innovaties blijven uit. Als reactie daarop wordt gepleit voor een sterke overheid die de problemen krachtig aanpakt. De overheid stuurt daarbij als een onafhankelijk orgaan dat boven de partijen staat, gezaghebbend en democratisch gelegitimeerd.

Anderen pleiten voor een andere stijl van overheidssturing (wel aangeduid als van 'from government to governance') waarbij andere types van samenwerking ontstaan tussen staat, markt en samenleving. Echt nieuw is deze vorm van sturing niet. In het Nederlands openbaar bestuur is altijd sprake geweest van een gezamenlijk optrekken door overheid en maatschappelijke geledingen, zoals bij de waterschappen, in het corporatisme en aan het

Groene Front². Nieuw is wél, dat meer groepen betrokken worden in de besluitvorming en dat nieuwe modellen van beleidsontwikkeling en uitvoering in zwang raken.

Sinds de jaren negentig laat de overheid meer initiatief aan de samenleving, en legt ze minder nadruk op regulering en meer op het begeleiden van verandering en het bevorderen van zelforganisatie en eigen verantwoordelijkheid. In het actuele plattelandsbeleid van het Rijk zien we dat terug in het credo “van zorgen voor naar zorgen dat”³. Ondanks het feit dat de overheid minder direct wil sturen, zien we dat de dagelijkse praktijk van het plattelandbeleid hybride is. Daarbij bestaan marktwerking, zelfsturing, netwerksturing en hiërarchische sturing naast elkaar (zie figuur 1).

Het is niet zozeer de vraag welke vorm van sturing nu het beste is, maar hoe de verschillende vormen effectief zijn te combineren. En, welke rollen kunnen overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties daarbij vervullen?

Figuur 1. Hybride sturing in het landelijk gebied

		Samenleving stuurt	
		Hoog	Laag
Overheid stuurt	Hoog	Corporatisme	Etatisme
	Laag	Kolonialisering	Markt 'Eigendynamiek'

PPS netwerken

Probleemgericht sturen

Niet elk probleem is een beleidsprobleem en een cynicus zou zeggen dat niet elk beleidsprobleem een probleem is. Wat is het onderscheid tussen een gewoon probleem en een beleidsprobleem? Een probleem verwijst naar een ongewenste situatie of ongewenste ontwikkeling. Een probleem wordt

een beleidsprobleem als bestuurders het als serieuze bedreiging zien. Uitgaande van de veronderstelling dat ‘men’ iets kan doen aan de ongewenste situatie of ontwikkeling. De aanname is dat een beleidsprobleem beïnvloedbaar is⁴.

Nu zijn niet alle problemen gemakkelijk te beïnvloeden en soms leveren interventies nieuwe problemen op. Om effectief te sturen moet de aard van de problemen uitgangspunt zijn. Het is niet nodig een eenvoudig probleem op te lossen met een tijdrovend interactief proces, anderzijds vraagt een complex probleem niet om sturing met een technocratische planning methode. De praktijk laat vaak zien dat niet het probleem centraal staat, maar het instrument. De discussies gaan dan al snel over procedures, financiering en normstelling. Het probleem verdwijnt van tafel. De WRR adviseert dan ook een *probleemgerichte benadering*, “waarbij de inhoudelijke en normatieve oriëntatie op problemen centraal staat”⁵. Met name bij nieuwe beleidsthema’s en –problemen is het van belang om een robuuste agenda te formuleren met de relevante partijen en het probleem af te bakenen in deelthema’s⁶.

De eerste stap daarbij is *de complexiteit van het probleem verkennen*. Het gaat dan niet alleen om het in kaart brengen welke factoren in het geding zijn, maar ook om de normen, waarden en belangen van stakeholders⁷. Daarnaast kan de complexiteit van een probleem in de loop der tijd veranderen⁸. Met name bij complexe beleidsproblemen die om participatie van verschillende actoren vragen is het van belang om de volgende zaken goed te organiseren: *kennis, consensus, communicatie, creativiteit en commitment to action*⁹.

Aanpassen van gedrag, ingrijpen in routines

De ontwikkelingen en verschijnselen op het platteland zijn het gevolg van het gedrag van vele betrokkenen die vanuit hun eigen identiteit en beleving vorm geven aan hun omgeving. Om duurzaam gedrag mogelijk te maken moeten ze hun gedrag willen en kunnen veranderen. Bovendien dient beleid aan te sluiten bij de waarden, belangen, standpunten en

routines van mensen¹⁰. Het gedrag van mensen wordt bepaald door individuele kenmerken zoals attitudes, ervaringen, mogelijkheden, kennis, leefstijl, en geld. Maar ook door structurele omstandigheden als infrastructuur, beleid, normen, wetten en aanwezig aanbod. Een overheid die gedrag wil sturen moet hiermee rekening houden.

De *gedragspraktijkenbenadering*¹¹ probeert dit te doen door de routines en gebruiken van consumenten (zoals boodschappen doen, woon-werkverkeer, vakantiereizen) te analyseren. Men kijkt daarbij naar de vraag en aanbod van producten en diensten en de knelpunten die daarbij optreden (met de geringe beschikbaarheid van biologische producten in dorpen als voorbeeld). Dit levert inzicht in consumentengedrag op. Hieruit blijkt dat het duurzamer maken van mobiliteit bijvoorbeeld andere maatregelen vergt dan verduurzaming van toeristisch verkeer. Succesvolle eco-labeling van voedingsproducten, betekent niet automatisch dat dit evenzo zal werken in de reisindustrie.

Door de onzekerheid op veel terreinen valt moeilijk te voorspellen wat de uitkomsten zijn van bepaalde ingrepen. Dit geldt ook voor het Brabantse platteland. Om effectief te kunnen sturen in een turbulente omgeving moeten we *leren* van successen en mislukkingen. Dit leidt idealiter tot een wisselwerking tussen denken en doen en tussen zoeken en leren. Kortom, de combinatie van al lerende doen en al doende leren¹². Evalueren en monitoren zijn niet alleen van belang voor politieke verantwoording maar ook om bij te kunnen sturen. Aangezien vaak meerdere partijen en hun achterbannen betrokken zijn, is het zinvol om dit leerproces te collectiviseren. We spreken dan van sociaal leren.

Zowel op procesgebied als bij de inhoud zijn experimenten nodig. Zoals met nieuwe functiecombinaties op het platteland (zie kader 2). Nieuwe concepten zoals de 'buurderij' leunen op een andere verdeling van verantwoordelijkheden tussen boeren en burgers. Kern is dat nieuwe plattelandsbedrijven voedselproductie combineren met andere plattelandsfuncties en burgers daarbij actief betrekken. Zulke bedrijven stellen burgers in staat

zich deelgenoot te voelen van economische, ecologische en sociaal-culturele waarden en belangen¹³. Nadere uitwerking van dit concept op regionaal niveau verdient aanbeveling.

Kader 2. Een multifunctioneel platteland

Door de schaarse grond en het groeiend aantal, vaak tegenstrijdige wensen op het platteland moet de ruimte creatief multifunctioneel worden gebruikt. Vooral grondgebruik dat een brug slaat tussen rood en groen en 'planet, profit en people', biedt kansen voor de toekomst. Concreet voorbeeld is de ontwikkeling van een 'singelgolf', een multifunctioneel concept dat zowel de boer als de natuur en het landschap dient¹. Hierbij werken agrariërs, natuurontwikkelaars, investeerders en landschapsarchitecten samen. Agrariërs blijven gewoon boeren en leveren het landschap, het onderhoud en in belangrijke mate ook de accommodaties. Ze participeren in een golfcoöperatie met de ondernemer die de golfbaan en de organisatie levert. Een deel van de investeringen gaat naar versterking van de ecologische, recreatieve en landschappelijke waarde van het gebied. De golfbaan die zich door het landschap slingert vormt de kern van gebiedsontwikkeling. Het concept is uitgewerkt op papier maar het InnovatieNetwerk agrocluster en groene ruimte zoekt nog een geschikt gebied voor de uitvoering van singelgolf.

Van overleg naar samenwerken

Aangezien het openbaar bestuur niet langer exclusief verantwoordelijk is voor publieke vraagstukken, dient ook de 'civil society' bij het politieke proces betrokken te worden¹⁴. Interactieve beleidsontwikkeling is vooral gericht op maatschappelijke betrokkenheid. De uitvoering wordt vaak overgelaten aan de overheid. Een voorbeeld daarvan is het reconstructieproces.

Een andere, verdergaande vorm van samenwerking is *Publiek-Private samenwerking* (PPS) bij het ontwikkelen én realiseren van plannen. Het is een bewuste keuze van overheden en marktpartijen om samen op te trekken op het gebied van voorbereiding en uitvoering. Die coöperatie

hoeft zich overigens niet te beperken tussen overheid en markt. De Raad voor het Landelijk Gebied laat zien dat een gedeelde verantwoordelijkheid tussen publieke en private sector op het terrein van de sociaal-economische kwaliteit van het landelijk gebied zeker haalbaar is. De mogelijkheden zijn vooral gunstig voor publieke belangen die de burger direct aanspreken als recreatie en milieu. Op andere gebieden, zoals het (ecologische) soortenbeleid, is het verstandig om meer verantwoordelijkheid van private partijen te combineren met een grote overheidsrol¹⁵. De betrokken partijen moeten wel hun eigen identiteit en verantwoordelijkheden behouden en doen waar ze goed in zijn (figuur 2.). De overheid draagt zorg voor publieke taken en de bedrijven blijven gericht op het maken van winst en de continuïteit van hun onderneming. De samenwerking moet een meerwaarde hebben om effectief te zijn. Over zeggenschap, verdeling van risico's, kosten en opbrengsten worden samen afspraken gemaakt.

Hiervoor kunnen twee modellen gebruikt worden. In het *alliantiemodel* zijn het publieke en private belang gelijkwaardig. In het *concessiemodel* bepaalt de overheid de randvoorwaarden en nodigt marktpartijen uit om, onder hun voorwaarden, samen te werken. Het is voor alle actoren van belang om het in een vroeg stadium eens te zijn over de opzet en inrichting van het proces.

Figuur 2. Doen waar je goed in bent

Doen waar je goed in bent	
Privaat	Publiek
Geld	Sociale verantwoordelijkheid
Technologie	Gericht op kwaliteit van de omgeving
Efficiënt management	Democratische legitimiteit
Ondernemerszin	

Voor private samenwerkingspartners is het belangrijk dat ze precies weten wat ze van de overheid kunnen verwachten. *Vertrouwen* is het sleutelwoord. De overheid krijgt er nieuwe rollen bij, maar de oude rollen blijven vaak ook bestaan. Dit kan leiden tot conflicten tussen overheidsrollen en tot verkeerde verwachtingen bij de partners. Publieke belangen kunnen ook onderling strijdig zijn. Leggen we bijvoorbeeld de verantwoordelijkheid voor integrale gebiedsontwikkeling bij projectontwikkelaars, als dit wel leidt tot meer woningen leidt maar niet tot meer natuur? De belangrijkste opgave bij 'van zorgen voor naar zorgen dat' is dan ook om te komen tot een *goede inbedding van private verantwoordelijkheden in het politieke systeem*. Private partijen moeten een zekere ruimte hebben om naar eigen inzicht te handelen; de politiek zal dus moeten accepteren dat dingen anders kunnen lopen dan verwacht en soms ook fouten en tegenslagen moeten accepteren. Wel moet dit gebeuren binnen vooraf overeengekomen marges: als verantwoordelijkheden worden overgeheveld naar private partijen, moet worden ingeschat welke risico's wel en niet acceptabel zijn¹⁶.

De *kennis en kunde* over samenwerking is daarbij niet het knelpunt. De kunst is die kennis te vertalen en beschikbaar te maken op het regionaal niveau en bij ondernemers. Kennisinstellingen kunnen daar een rol in spelen. Zo beoogt de *Stichting Regiowaarde* beschikbare kennis bijeen te brengen en beschikbaar te stellen op praktijkniveau en daarnaast vragen uit de praktijk van participerende instellingen (Maatschappij van Welstand, Telos, Brabants Landschap, ZLTO) te bundelen.

Stimuleren van innovatie

Overheden kunnen vernieuwing op verschillende manieren stimuleren: als partner in netwerken, als facilitator, toezichthouder en participant¹⁷. De activistische en partnerrol blijft echter nog al eens onderbelicht. Bij vernieuwing gaat het overigens niet alleen om het uitvinden van iets nieuws, maar ook om de opschaling en professionalisering van activiteiten. Een voorbeeld is de ondersteuning van initiatieven op het gebied van streekeigen producten, waarbij de opgave niet zozeer de ontwikkeling van producten is, maar te komen tot een verdere professionalisering, het leggen

van verbindingen tussen sectoren en verbetering van de marktpositie (zie ook het hoofdstuk economische innovatie).

Vernieuwing kan worden gestimuleerd door een kleine groep mensen met lef, ambitie en visie de ruimte te geven¹⁸ of door innovatieve ondernemers of koplopers bij een probleem te betrekken, in plaats van een brede vertegenwoordiging van belangengroepen¹⁹. Een grotere verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven voor publieke belangen stelt eisen aan die organisaties. Het bedrijfsleven kan zich veroorloven deskundigen in te huren, maar maatschappelijke en lokale organisaties zijn vaak afhankelijk van vrijwilligers. Ondersteuning van zulke partijen is nodig om publieke belangen - vooral 'zwakkere' belangen als leefbaarheid, landschap en natuur - te blijven borgen. Een voorbeeld hiervan is de professionalisering van agrarische natuurverenigingen in het kader van het Europese project LIFESCAPE-YOUR LANDSCAPE, dat door de provincie Brabant wordt getrokken.

Ondernemers moeten echter wel in staat worden gesteld duurzaam te handelen. De eerste noodzakelijke stap daarvoor is dat er regelingen komen die dit mogelijk maken, zoals de regeling St. Oedenrode. (zie kader 3).

Kader 3. Regeling landschapsbeheer St. Oedenrode²⁰

Eind 2001 presenteerde de provincie de meerjarige pilot-regeling voor Sint-Oedenrode. Deze biedt agrariërs een 'reële compensatie voor de beheerskosten en voor de inkomstenderving als gevolg van de aangepaste bedrijfsvoering die de aanwezigheid van waardevolle cultuurhistorische elementen met zich meebrengt.' Betrokkenen zijn de agrarische natuurvereniging het Groene Woud, Brabants landschap, DLG, gemeente(n), de landinrichtingscommissie St. Oedenrode en de ZLTO. De subsidieregeling omvat drie onderdelen: aanleg van landschapselementen, het beheer ervan, en een vergoeding voor behoud van de aanwezige elementen omdat deze een minder optimaal beheer van de gronden tot gevolg hebben. De provincie stelde in

totaal bijna 9 miljoen euro beschikbaar voor de eerste periode van zes jaar. Voor de regeling is veel belangstelling: er is inmiddels al voor meer dan 4 miljoen euro aan aanvragen binnen. Maar omdat de regeling niet voldoet aan de Europese eisen voor 'inkomenssteun', kan de regeling nog niet uitgevoerd worden, en is verdere inschrijving voorlopig opgeschort. In overleg met het ministerie van LNV kijkt de provincie hoe de regeling alsnog 'Brussel-proof' gemaakt kan worden.

Wet- en regelgeving

De huidige wet- en regelgeving belemmert de innovatie op het platteland door een verkokerde en soms onderling strijdige regelgeving, complexe procedures, en de nadruk op middelen- in plaats van doelen. Het rijk maakt met haar wetten en regels jaarlijks ruim 17 miljard euro aan kosten. Een doorsnee boer besteedt gemiddeld 7 uur per week aan administratieve lasten²¹. Daarnaast zijn er restricties op het gebied van plattelandsontwikkeling. Een voorbeeld is het stankbeleid, waarbij voor woningen in het buitengebied dezelfde stanknormen gelden als voor een woning in de stad. Dat beperkt het bouwen en boeren op het platteland²². Er zijn diverse mogelijkheden om *Kansen voor zelfsturing* van partijen te benutten, die tevens de administratieve lasten van wetten en regels reduceren²³. Een *activistische* overheid kan ontwikkelingen stimuleren die ze van belang acht, zoals biologische landbouw of landschapsontwikkeling. Gewenste doelen worden daarbij niet over de hele breedte opgelegd, maar gericht op *stimulering van 'best practices'*. Een voorbeeld daarvan in Brabant is de ondersteuning door de provincie van het proces van 'branding' in het Groene Woud en het 'Kempisch schaap'. Een ander voorbeeld is de versterking van de *rol van het ontwerp*, zoals in het hoofdstuk over ruimtelijke kansen voor het landschap nader wordt uitgewerkt. Door beeldkwaliteitsplannen op te stellen, kunnen bedrijven beter in het landschap worden ingepast (zie kader 4).

Kader 4: Beeldkwaliteitsplannen²⁴

In landbouwontwikkelingsgebied Elsendorp in de Peel (Reconstructiepilot Gemert-Bakel) krijgt de intensieve veehouderij ruimte voor uitbreiding. Om te voorkomen dat het gebied een industrieel varkenspark wordt, waar toeristen en bewoners liever niet komen, wilde de reconstructiecommissie dat het gebied landschappelijke kwaliteit moest (blijven) bieden. Dat was ook belangrijk om draagvlak in de streek te krijgen, omdat burgers in eerste instantie geen uitbreiding van de intensieve veehouderij in hun gebied wilden. De eisen voor uitbreiding en nieuwbouw zijn vastgelegd in een beeldkwaliteitsplan, dat is verankerd in het bestemmingsplan. Deze succesvolle aanpak wordt nu ook elders in Brabant toegepast. In de voorbereiding van het plan is nauw samengewerkt met ondernemers en de dorpsraad van Elsendorp. Het beeldkwaliteitsplan voorziet in de landschappelijke inpassing van stallen, de inrichting van het bouwblok en de bouw van stallen. Het plan geldt voor nieuwe bedrijven én voor bestaande veehouderijen die willen uitbreiden. Ook bevat het plan projecten voor behoud en versterking van het ontginningslandschap, het herstel van de lanenstructuur, en het behoud van zes bestaande monumentale ontginningsboerderijen.

Europese concurrentieregels kunnen gaan knellen, maar steun kan ook juist bijdragen aan nieuwe marktkansen door alternatieve productievormen (zoals energieproductie) een duwtje te geven. Innovaties ontwikkelen zich vaak in ‘niches’. Het kan lonen om zulke vernieuwingen tijdelijk een ‘*veilige ruimte*’ te bieden. *De rol van de overheid als toezichthouder* is vooral nodig als het publieke belang onvoldoende wordt geborgd door markt en zelfsturing. Een voorbeeld daarvan is het EHS-beleid waarbij de provincie een borgende taak heeft. Wel kan de provincie de maatschappelijke benutting van de EHS bevorderen, een verkenning op dit terrein is recent in gang gezet²⁵.

Waar producenten zichzelf gericht organiseren in ketens of gebiedsprocessen kan gekozen worden voor zelfregulering. *Toezicht kan dan worden gericht op de regels* die de betrokken partijen in onderling overleg hebben opgesteld.

Een voorbeeld daarvan is het gebiedscontract dat in de Noordelijke Friese Wouden wordt opgesteld²⁶ en het gebiedsplan van het gebiedsplatform in de Alblasserwaard / Vijfheerenplannen, waarbij 21 organisaties zijn betrokken²⁷. Toezicht kan ook worden geregeld vanuit de keten. Zo kunnen met retailers in de vleesproductie afspraken worden gemaakt in de vorm van convenanten, bijvoorbeeld op het gebied van voedselveiligheid. Waar sprake is van ketenintegratie, zoals bij de biologische landbouw, ligt een gedifferentieerd toezichtstelsel meer voor de hand²⁸.

Zo’n omslag van generiek naar flexibel toezicht en handhaving van de overheid vraagt wel dat ‘free-riders’ klem gezet dienen te worden door een ‘stok achter de deur’, dus om overheidstoezicht als *achtervang*²⁹. Een knelpunt daarbij is wel dat er sprake is van een ‘boedelscheiding’ bij overheden tussen beleid en uitvoering³⁰, wat vaak leidt tot bureaucratische procedures en verkokerde regelgeving. Dit probleem is te verminderen door het creëren van *intermediairs tussen beleid en uitvoering* die op enige afstand van het bestuurlijke apparaat staan zoals in Brabant de Brabantse Ontwikkelings Maatschappij en Agro & Co die innovatieve praktijken kunnen ondersteunen.

Gebiedsgericht werken

Duurzame ontwikkeling speelt zich af op uiteenlopende niveaus: lokaal, regionaal, nationaal en globaal. Het is niet op voorhand te bepalen op welk niveau de beslissingen genomen moeten worden. Sturing op verschillende schaalniveaus gelijktijdig is nodig en vindt soms onafhankelijk van elkaar plaats. Dit vraagt om een effectief samenspel van gemeenten, provincies en rijk. Gezien de verschillen in kenmerken en kansen op het platteland, is plattelandsbeleid bij uitstek *een gebiedsgerichte aanpak*. Er is echter sprake van een bestuurlijk ‘gat’ op regionaal niveau. Concrete projecten gaan vaak gebukt onder een veelheid van regels waarbij overheden elkaar de bal toespelen.

Begeleiding van vernieuwende projecten door een ‘*adoptiegroep*’ van beleidsambtenaren met voldoende mandaat van rijk, provincie, en gemeente,

kan in zo'n situatie wellicht handelingsruimte creëren. Bestuurlijke grenzen verhouden zich vaak slecht met een gebiedsafbakening die bijvoorbeeld eveneens vanuit sociaal oogpunt gewenst is. Economische ontwikkeling is bovendien sowieso niet binnen ruimtelijke grenzen te vangen. Een aanpak die reconstructiegebieden of provinciegrenzen overschrijdt kan dan vruchtbaarder zijn (zie voorbeeld Peeldialoog, kader 5).

Kader 5: Elkaar kennen

De stichting Peelcompagnie, is opgericht omdat verschillende partijen in de Peel te weinig van elkaar weten. Ook was er nauwelijks contact tussen het Brabantse en de Limburgse Peel. De vanuit Ventray gestarte Stichting heeft inmiddels een bestuur gevormd en contacten gelegd met partijen zoals gemeenten, reconstructiecommissies en de Heidemaatschappij. Doel van de compagnie is om sociaal-economische ontwikkeling in de Peel te bevorderen met concrete projecten voor landschap, recreatie of land- en tuinbouw. Om een broedplaats voor innovaties tot stand te brengen is in oktober een Regiodialoog gestart. Als eerste stap hebben adviesbureaus een inventarisatie gemaakt van strategische toekomstplannen en scenario's aan beide kanten van de provinciehuis. De volgende stap is een Ontwerpatelier met mensen uit het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, bestuurders en overheden uit de Peel. De ideeën die uit het Ontwerpatelier komen, worden omgevormd tot scenario's en vormen de basis voor een cockpitbijeenkomst. De laatste bijeenkomst is de Marktplaats waarop ideeën en uitvoerders aan elkaar worden gekoppeld. Doel is het vinden van medestanders en uitvoerders die zich willen verbinden en inzetten om de projecten tot concrete resultaten te maken.

Op basis van de praktijk kan aangegeven worden wat belangrijke succesfactoren zijn voor gebiedsontwikkeling. Zo noemt het praktijkboek 'Nederland boven water', twaalf thema's³¹. Het blijkt dat naast een goed ontwerp, het op een goede wijze betrekken van verschillende partijen, op basis van passie, leiderschap, competenties durf, lef en vertrouwen, van belang is. Bovendien zijn in veel projecten *grondposities* bepalend

zijn voor een succesvolle uitkomst. Ook al wordt vooraf een gedegen procesontwerp gemaakt, de praktijk blijkt toch vaak een zaak van 'trial and error', nog versterkt door een gebrek aan vaardigheden en competenties. Uit de ervaringen met lopende projecten kunnen echter wel een aantal praktische leerpunten worden gedestilleerd, met name voor de gebiedsmakelaars betrokken bij de reconstructie³² (zie kader 6).

Nieuwe kansen

Samenvattend, liggen er de volgende nieuwe kansen:

- Hanteer een benadering waarbij de inhoudelijke en normatieve oriëntatie op problemen centraal staat;
- Een duurzaam platteland vraagt om vitale coalities (publiek-private samenwerking) tussen overheden en ondernemers. Dit vraagt niet om meer regels, wel om een activistische overheid, die als partner in projecten opereert;
- Om een kwaliteit van de omgeving te bevorderen is een gebiedsgerichte, gedifferentieerde aanpak nodig. Dat betekent in elk reconstructiegebied: duidelijk kiezen;
- Een activistische overheidsrol fungeert als partner in projecten. Organiseer dit echter wel op afstand van de bestuurlijke organisatie;
- Stimuleer innovatie door 'best practices' te laten zien en voorlopers en innovatieve projecten te ondersteunen met financiële prikkels en beleidsruimte;
- Creëer handelingsruimte door complexe, vernieuwende projecten te laten begeleiden door een 'adoptiegroep' van beleidsambtenaren met voldoende mandaat van rijk, provincie, en gemeente;
- Bevorder nieuwe gebiedsconcepten voor multifunctioneel grondgebruik;

- Start als provincie een experiment in een regio om een duurzaam gebruik van de grond (landbouw, natuur, water) te ontwikkelen binnen een flexibel systeem van wet- en regelgeving;
- Ondersteun zelforganisatie door (vrijwillige) samenwerkingsverbanden te ondersteunen met geld en kennis;
- Bevorder de omslag van generiek naar flexibel toezicht en naar toezicht op regels met handhaving van een achtervang.

Kader 6. Leerpunten uit gebiedsontwikkeling

1. Vormgeving van het project: 'Keep it simple'

Bezint eer ge begint. Schrijf een niet te complex projectvoorstel. Bekijk goed welke partijen en voertuigen wel en niet nodig zijn. Hou vast aan de oorspronkelijke boodschap en communiceer die helder op basis van concrete activiteiten. Gebruik taal die voor meerdere doelgroepen (beleid, wetenschap, ondernemers) begrijpelijk is.

2. Organiseer het proces: 'De soft stuff is the hardstuff'

Laat vanaf het begin een onafhankelijke partij het proces organiseren. Daarvoor is vaak 'zaaigeld' nodig van overheden. Breng vanaf de start de relevante stakeholders bijeen. Maak een draagvlak analyse. Formuleer gezamenlijk de probleemdefinitie en de vraag, zodat mensen zich mede-probleemeigenaar voelen. Juist de relaties tussen de betrokken (soft stuff) goed organiseren in bijvoorbeeld 'spiegelsessies' waarbij verwachtingen worden toegelicht en beelden gedeeld. Verduidelijk de (strategische) belangen en rollen van mensen. Het proces kan worden geduid met de metafoor van de veiling die de handel mogelijk maakt maar er zich niet actief mee bemoeit. Koppel de mensen in het netwerk aan elkaar en vertrouw erop dat hieruit meer continue contacten ontstaan, ook los van de oorspronkelijke initiatiefnemers. Juist in informele netwerken komt men vaak makkelijker tot samenwerking.

Bouw momenten in waarop gecheckt wordt of er voldoende draagvlak en energie is.

3. Vorm vitale coalities: Inspiratie en energie zijn cruciaal

Draagvlak ontstaat bij bestuurders als er sprake is van een bondig, helder verhaal dat met overtuiging wordt gebracht door mensen die een gezicht hebben. Een proces bloedt dood als het alleen mentaal is. Haak tijdig af als er doodlopende wegen in worden geslagen. Voor vitale coalities is de juiste relationele en inhoudelijke afstand tussen partijen nodig. Inspiratie en energie staan op gespannen voet met regels, bureaucratie en management. Benut de energie en kracht die er is, in dit geval de behoeften van ondernemers in de praktijk.

4. Het Droste effect: kansen en knelpunten op meerdere niveaus

De weerstanden op lokaal niveau, zoals bureaucratie en verkokerde regelgeving, vinden ook plaats op regionaal niveau en op landelijk niveau. De urgentie van meer integraal (beleidsmatig) werken over thema's en sectoren heen, is groter geworden en speelt op alle niveaus. Zo ook de weerstanden.

5. Regionale processen en transitie: niet sturen maar faciliteren

Bij veel regionale projecten is de uitkomst onvoorspelbaar. Kenmerkend voor interactieve, regionale processen is de veelheid van partijen en belangen, strategisch gedrag van actoren met meerdere agenda's en een grote complexiteit. De complexiteit van dergelijke transitieprocessen is niet te 'managen', wel te begeleiden. We staan nog maar aan het begin van het leren op dit terrein. Dit betekent vooral dat experimenteerterruimte moet worden gecreëerd.

6. Who's in en who's out?

Bezie goed of een proces met kennisinstellingen, overheden, bedrijven gericht op innovatie én maatschappelijke organisaties, georganiseerd dient te worden. Betrek vooral partijen/personen met energie en betrokkenheid en niet meer dan nodig. Bezie of ook de rijksoverheid moet participeren, opdat zij niet later in het proces als 'hindermacht' opduikt.

1.2 Leefbaarheid; what's in a name?

Sjaak Cox

De leefbaarheid van kleine kernen in Brabant³³ had de afgelopen decennia permanent de aandacht van politiek, overheid en maatschappelijk middenveld. 'De leefbaarheid van het platteland staat onder druk', 'Zorg om het dorp!' of nog stelliger: 'Help het kerkdorp verzuipt!'.

Het zijn hartenkreten die de nota's en beleidsdocumenten van de laatste halve eeuw veelvuldig sieren. Daarbij doemt het beeld op van de teloorgang van de dorpen als gevolg van tijdverschijnselen door Geert Mak treffend beschreven in zijn boek over de lotgevallen van een Fries dorp getiteld 'Hoe God verdween uit Jorwerd'. Hoewel er qua ontwikkeling zeker verwantschap is tussen Jorwerd en dorpen in Brabant is de situatie op het Brabantse platteland geheel anders. Behoudens enkele uitzonderingen was er in Noord-Brabant tussen 1947 en 1971 volgens het CBS nauwelijks sprake van kwijnende kernen.

Een bevinding die wordt onderbouwd door vele studies van de Provinciale Planologische Dienst gedurende de afgelopen decennia. Door de suburbanisatie en de gunstige ligging van de dorpen ten opzichte van stedelijke centra kon de terugloop van de agrarische functie in de kleine kernen in Brabant, anders dan in Drenthe en Groningen, bijna overal worden opgevangen door de woonfunctie. De recente studie 'Thuis op het platteland' van het sociaal en cultureel planbureau bevestigt dit gunstige beeld. De leefbaarheid op het platteland van Brabant is redelijk goed te noemen door de gunstige woonsituatie, de grote maatschappelijk participatie, het grote autobezit met een uitgebreid wegennetwerk (elke Brabander is binnen een halfuur in een plaats met veel voorzieningen). Is er dus wel sprake van leefbaarheidsproblemen op het Brabantse platteland, nu en in de toekomst? Dat hangt er van af hoe het begrip wordt gedefinieerd. Vanuit welk perspectief wordt leefbaarheid bekeken, met wel oogmerk en in welke context?

Leefbaarheid

Leefbaarheid is, zoals de geograaf van Dam terecht opmerkt, een containerbegrip³⁴. Het kan op lokaal niveau iets volstrekt anders betekenen dan op regionaal niveau. Dat vertaalt zich in uiteenlopende doelstellingen. Op regionaal niveau gaat het meestal om de werkgelegenheid-, verzorging-, mobiliteit- en milieuproblematiek. Op lokaal vlak staan de woonomgeving, de voorzieningen, de sociale veiligheid en verkeersveiligheid voorop. Belangrijker is dat leefbaarheid, zoals de ruraal socioloog Groot begin jaren zeventig opmerkte, samenhangt met de waardering van mensen.

Iedereen verstaat er iets anders onder, afhankelijk van het ingenomen standpunt of het belang dat men vertegenwoordigt. Waar de een het verdwijnen van de laatste bakker uit het dorp als een verlies ervaart, is dat de ander om het even (zie ook kader 7). De waardering van leefbaarheid hangt samen met de beelden die men heeft van het dorpsleven en het platteland. Verschillende groepen bewoners kunnen hierdoor ontwikkelingen in het dorp zeer verschillend beoordelen. Leefbaarheid is een sterk betwist begrip.

Kader 7. Samen sterk voor een supermarkt

De KBO, KVO, ZLTO en de KPJ wilden - na twee jaar afwezigheid - samen weer een supermarkt naar Sterksel halen. Het bleek niet eenvoudig. De Spar wilde uiteindelijk meewerken. Al snel werd duidelijk dat voor een levensvatbare winkel de inzet van vrijwilligers noodzakelijk was. Voor de continuïteit van de winkel werd een bedrijfsleider gezocht, de enige betaalde kracht. Omwille van de binding van de bewoners met de winkel werd een coöperatie opgestart. Inwoners kunnen door het kopen van certificaten (50 euro) lid worden. Maar liefst 340 gezinnen (73% van de Sterkselnaren) zijn inmiddels lid van de coöperatie. Behalve draagvlak leverde dit een flink startkapitaal op. Sinds de opening op 24 maart 2004 draait de winkel boven verwachting. Er is brood van de warme bakker, een ruim assortiment aan vers vlees, fruit, zuivel en kruidenierswaren. Bovendien is er een TPG Servicepunt, drogisterij,

stomerij en er is een kopieer- en faxapparaat. Tevens kan men terecht voor het ontwikkelen van foto's. Als met enige regelmaat om een product wordt gevraagd, wordt het opgenomen in het assortiment. Momenteel werken veertig vrijwilligers actief mee in de winkel: ze vullen vakken bij, zitten achter de kassa of ruimen op. Ook vervullen twee bewoners van Providentia (onderdeel van epileptiecentrum Kemphenhaege in Sterksel) hun dagbesteding in de winkel.

In Brabant leeft de opvatting dat leefbaarheid een combinatie is van objectieve feiten en subjectieve waarden. Er wordt onderkend dat dit verschijnsel op het platteland bepaald wordt door de volgende aspecten: het sociaal klimaat, het wonen, de voorzieningen, het verkeer en de bereikbaarheid, het werken, het milieu en de relatie tussen burger en overheid. Maar ook en vooral afhankelijk is van de persoonlijke omstandigheden van de burger. En als de burgers in de dorpen veranderen, veranderen ook de eisen die aan bovengenoemde aspecten worden gesteld.

Veranderingen gaan snel

De laatste decennia veranderde er veel in de meeste Brabantse dorpen. Allereerst de verschuiving van de oriëntatie van lokaal naar regionaal. De geleidelijke verdwijning van de traditionele kleine boerengemeenschappen en de groei van de individuele mobiliteit hebben gemaakt dat het dagelijkse leven van dorpingen zich voortaan op meerdere niveaus afspeelt. Werken doe je ergens in de regio of in de grote stad, je gaat naar school in een grotere plaats in de regio, hogeschool en universiteit zijn met de auto bereikbaar, de vrije tijd breng je door thuis, in het verenigingsleven én in de stad en boodschappen doe je op de weg terug van het werk.

Daarnaast heeft de landbouw als economische drager van het platteland steeds vaker een stapje terug moeten doen. Agrariërs zijn in het defensief geraakt door nieuwkomers die andere leefstijlen en gebruiken meebrachten. Ook ruilverkavelingen en streekverbeteringsprojecten veranderden de positie van de boer. Soms letterlijk als zijn boerderij werd verplaatst van

het dorp naar het buitengebied. In de plaatselijke leefbaarheiddiscussies speelt de boerenstand, in tegenstelling tot vroeger maar een marginale rol. Daarmee is het dorp ook steeds losser komen staan van het buitengebied. Waar vroeger de ruilverkaveling nog grote delen van de plattelandsbevolking aanging is de reconstructie eerder een proces dat alleen de direct betrokkenen (en hun belangenorganisaties) aangaat.

De rol van agrariërs is in vele dorpen in toenemende mate overgenomen door dorpingen die oorspronkelijk niet uit deze gemeenschap zelf afkomstig zijn. Zij hebben bewust gekozen voor het wonen in het dorp: voor de grotere woning met tuin, de rust, ruimte, veiligheid en gezamenlijkheid. Ze stellen daar ook andere eisen aan als de autochtone bewoners. Bovendien verdringen deze nieuwe inwoners de 'eigen' bevolking voor een deel op de huizenmarkt. In feite is de leefbaarheid van kleine kernen een steeds groter probleem is geworden voor een steeds kleinere groep mensen.

De opschaling van voorzieningen leidt ertoe dat bewoners steeds grotere afstanden moeten afleggen om daar gebruik van te kunnen maken. Vooral plattelanders zonder auto (ouderen, mensen met een beperking, (huis)vrouwen) zijn daarvan de dupe, zeker nu de verschraving van het openbaar vervoer in het landelijk gebied doorzet. Daar staat tegenover dat steeds meer mensen over een auto beschikken. Of zoals in vele gemeenten in de *ouderenproofprojecten* (zie kader 8) werd geconstateerd: niet de afstand tot de winkel is het probleem ('als ik eenmaal in de auto zit maakt mij dat niks uit'), maar of er parkeergelegenheid direct bij de winkel is ('verlopen kan ik niet meer').

Kader 8. Succes ouderenproof op het platteland

In de meeste Brabantse gemeenten hebben de afgelopen jaren ouderenproofprojecten plaats gevonden. Ouderen geven zelf aan wat ze van hun gemeenschap en gemeente vinden, wat daaraan verbeterd kan worden en welke bijdrage wie daaraan moet leveren. De eigen leef- en woonomgeving staat daarbij centraal.

Ouderen hoeven geen oordeel te vellen over zaken waarbij ze niet rechtstreeks een rol vervullen. Met name op het platteland is dit project een groot succes: veel ouderen doen eraan mee en de deskundigheid van de ouderen en hun rapportages zijn vaak van hoog niveau. Leerpunt: als mensen aangesproken worden op hun gemeenschappelijk belang, over zaken waar ze zelf verstand van hebben, binnen een duidelijk en omschreven project met een begin en een eind, willen velen een bijdrage leveren bij zowel het formuleren van beleid als bij de uitvoering.

Tegelijk brengen nieuwe technologieën het dorp steeds meer in de wereld. Dat geldt zowel voor het blikveld van de dorping als de mogelijkheden die daardoor in de dorpen ontstaan. Steeds meer is vanuit huis te organiseren via internet. Uit elk dorpsontwikkelingsplan blijkt dat de nieuwe werkgelegenheid in dorpen veel groter is dan verondersteld. Met name de zakelijke dienstverlening kan steeds eenvoudiger vanuit het dorp plaatsvinden. Bovendien kunnen steeds meer diensten naar huis toe worden gebracht.

Dorpen en steden; verschillen en overeenkomsten

Door al deze veranderingen en de verhuismobiliteit van de laatste decennia beginnen de verschillen tussen dorpen en steden op een aantal punten af te nemen. In de eerste sociale participatiemonitor was nog sprake van grote verschillen tussen stad en platteland bij het verrichten van vrijwilligerswerk en de betrokkenheid bij de buurt. De uitkomsten van de laatste monitor in 2004 laten zien dat de verschillen kleiner worden. De daling van het aantal vrijwilligers in Noord-Brabant doet zich vooral voor op het platteland. Ook in de betrokkenheid met de buurt zijn de verschillen tussen stad en platteland verder genivelleerd. De interesse in buurtzaken, maar ook de actieve betrokkenheid bij de buurt zijn op het platteland sterk teruggelopen, terwijl deze in steden min of meer gelijk is gebleven. Inspanningen om deze betrokkenheid te stimuleren, lijken in steden succesvoller dan op het platteland.

Uit een onderzoek via het *PON Brabantpanel* begin 2006 bleek dat een derde van de Brabanders zich in eerste aanleg verbonden voelt met de

streek of de regio waarin zij wonen. Een kwart voelt zich in eerste instantie met zijn of haar woonplaats verbonden. Niet het dorp staat voorop maar de binding aan de streek en datgene wat daar te halen en te brengen is. Een andere ontwikkeling die het platteland dichterbij de stad brengt is de toenemende interactie tussen beiden. Het aantal jongeren in de dorpen daalt terwijl het aantal ouderen toeneemt. Het platteland vergrijst sneller dan de stedelijke gebieden doordat jongeren (door studie, werk, gebrek aan geschikte woningen of andere redenen) het dorp verlaten en naar de stad trekken (zie ook kader 9).

Kader 9. Zorgcoöperatie Hoogeloon

Hoogeloon is een dorpskern van de gemeente Bladel. Het dorp heeft circa 2200 inwoners, waarvan 30% ouder is dan 50 jaar. De afgelopen jaren zijn inwoners en organisaties door de gemeente nauw betrokken bij het invullen van het gemeentelijk integraal ouderenbeleid, de zorgverlening en belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen (zorgwoningen en een multifunctionele accommodatie). Daarnaast is door het PON een leefbaarheidsonderzoek uitgevoerd onder de oudere inwoners van Hoogeloon. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat ouderen en mensen met een handicap weg trekken uit Hoogeloon door een samenspel van factoren zoals de aanwezigheid van onvoldoende zorg, het ontbreken van dagopvang en dagverzorging om de mantelzorg te ontlasten, een ontoereikend sociaal netwerk voor ouderen en te weinig samenhang tussen jong en oud en tussen gezonde en zorgafhankelijke inwoners. In de plaats in de Kempen waren de leden van de dorpsraad en een aantal actieve bewoners van het dorp erover verbijsterd dat het in Hoogeloon, waar zoveel verzorgenden en verpleegkundigen wonen, niet lukte om ouderen met hulpvragen en mensen met een handicap te helpen. Die constatering bleek eigenlijk al de oplossing van het probleem. Daarom besloot een aantal inwoners van Hoogeloon de handen ineen te slaan en een beroep te doen op het zelforganiserend vermogen van de inwoners en de onderlinge solidariteit. Inwoners in het dorp zijn nauw betrokken bij het opzetten van een nieuwe samenwerkingsvorm. Die samenwerking is uitmond in de Zorgcoöperatie Hoogeloon die inmiddels ruim 150 actieve leden kent.

Tegelijkertijd is er een trek van gezinnen naar het platteland en een vertrek van de oudste inwoners naar ouderenvoorzieningen in de grotere kernen. Blijkbaar is de moderne burger niet meer zo honkvast en kiest die gedurende zijn leven voor de woonplek die op dat moment het beste bij hem/haar past. Werkelijke leefbaarheidsproblemen (armoede, spanningen tussen bevolkingsgroepen, onveiligheid) spelen vooral in de steden. De allochtoon heeft de weg naar het platteland nog niet gevonden. Het platteland kan dan ook in toenemende worden beschouwd als het ‘contrapunt’ van de (arme) multiculturele stad, daar waar de oude identiteit van het platteland en de nieuwe identiteit van de multiculturele stad elkaar tegenkomen en soms met elkaar botsen.

Versterking van identiteit

Ook de dorpling vliegt de hele wereld over en heeft overal contacten. Wat blijft en behouden dient te worden zijn de sociale contacten in de eigen omgeving en elders, en de vaardigheden daar op een eigentijdse manier invulling aan te geven. De discussie over leefbaarheid moet dan ook niet langer gaan over verlies, verval en achteruitgang, maar om de instandhouding c.q. versterking van de sociaal-culturele en fysieke identiteit van de kleine kernen zoals die zich manifesteert in het verenigingsleven, festiviteiten en cultuurhistorische en landschappelijke waarden. Dat lijkt enigszins paradoxaal. Immers ten gevolge van een groot aantal maatschappelijke ontwikkelingen verminderen de mogelijkheden van dorpsbinding³⁵. Desondanks ontstaan er nieuwe vormen van oriëntatie in de lokale samenleving, onder de noemer ‘lokaal bewustzijn’. In die zin is er de laatste tijd sprake van een dorps reveil en eerherstel van oude tradities.

Daaronder zit een paradox verstopt. Ook in het postmoderne tijdperk willen dorpsbewoners zich onderscheiden van de buitenwereld. Deze tegenbeweging bestaat uit een symbolische reconstructie: het toekennen van nieuwe betekenis aan het dorpsleven. Zie de opbloei van lokale partijen als reactie op de gemeentelijke herindeling op het Brabantse platteland, de oprichting van tal van dorpsraden en de vereniging kleine kernen Noord-Brabant en het succes van evenementen als ‘Effe noar Geffe’, de Brabantse

Dag in Heeze en het Streekfestival Het Groene Woud. Er liggen dus meer kansen in de *identiteit van het dorpse wonen*. Dat is een belangrijke onderscheidende factor voor leefbare kernen in Brabant.

De traditionele indicatoren om leefbaarheid op het platteland te duiden zijn niet meer toereikend. De nadruk zal in de toekomst meer moeten liggen op behoud en versterking van de sociale samenhang in dorpen, bijvoorbeeld door het creëren van plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en functies met elkaar worden gecombineerd. Vitale gemeenschappen dragen niet alleen bij aan sociale samenhang maar vormen ook voorwaarden voor innovatie, en economische ontwikkeling. Het verdient aanbeveling het begrip *veerkracht* te introduceren voor de doorontwikkeling van dorpen. Dit omvat aandacht voor beleving en betrokkenheid, sociale veiligheid, woonklimaat, verkeersveiligheid en waardering van mensen.

Met name de ontwikkeling van nieuwe *woon-zorg concepten* voor ouderen op het platteland in samenwerking met woningcorporaties worden een belangrijke opgave worden voor de toekomst. Er ontstaan op dit punt interessante initiatieven zoals ‘de Herbergier’ in Gelderland, een concept in navolging van de Thomashuizen, waar ouderen met een persoonsgebonden budget zorg kunnen inkopen³⁶. (zie ook kader 10).

Kader 10. Dorpspunten in het Land van Heusden en Altena

In een samenwerking tussen de Woningcorporatie Woonlinie (Woudrichem) en Thuiszorgorganisatie Mark en Maas zijn in het Land van Heusden en Altena inmiddels vier dorpspunten opgezet ter ondersteuning van het dagelijks leven in het dorp. Het aanbod richt zich op een brede doelgroep, bestaande uit onder andere tweeverdieners, ouderen en mensen met een zorgvraag.

Tegelijk zal naar nieuwe vormen van participatie moeten worden gezocht voor de regionale, landelijke en Europese kwesties. (zie ook kader 10) Nu kloppen burgers aan bij hun gemeente voor zaken waar ze al lang voor

bij het Europa, rijk of regio moeten zijn. De kwestie is niet langer *think global, act local* maar ook en vooral *think local, act regional*. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat belangrijke waarden van het Brabantse platteland behouden blijven bij overheden en organisaties die een regionale, landelijk of werelds perspectief hebben.

Kader 11. Dorpsontwikkelingsplan Vinkel

Het reconstructieplan voor het gebied Maas en Meierij omvat zeven gemeenten in Noordoost-Brabant, waaronder Maasdonk. Een van de onderwerpen waar aandacht aan wordt besteed is wonen, werken en leefbaarheid. Om dit verder in te vullen wilde de Reconstructiecommissie dat voor een aantal dorpen dorpsontwikkelingsplannen worden gemaakt. In Vinkel is dat gebeurd. Veel inwoners hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de toekomstvisie van hun dorp. Ze hebben zich tijdens twee intensieve discussiebijeenkomsten (georganiseerd door het PON) gebogen over het wel en wee van hun dorp en suggesties aangedragen om ervoor te zorgen dat Vinkel een aantrekkelijk dorp blijft om er te leven, voor jong én oud. Daaruit bleek dat Vinkel geen dorp is waar sprake is van grote knelpunten. Toch zijn er een aantal aspecten die aandacht behoeven of waar nog verder over nagedacht moet worden. Een duidelijke wens van de bewoners is dat ze graag gehoord willen worden en dat ze wensen dat de kennis en inzichten die zijn opgedaan een duurzaam karakter krijgen.

Nieuwe kansen:

- Voer de discussie over leefbaarheid in brede zin; het gaat niet alleen om leefbaarheid, maar om het sociaal klimaat, het wonen, de voorzieningen, het verkeer en de bereikbaarheid, het werken, het milieu en de relatie tussen burger en overheid;
- Reageer alert op signalen uit de samenleving zelf; vele dorpsraden en belangengroepen zijn als spreekbuis van de gemeenschap bezig

met het (door-)ontwikkelen van plannen en richtingen.
Voer een open en actieve discussie met de gebruikers van het platteland;

- De traditionele indicatoren om leefbaarheid te duiden zijn niet meer toereikend. De nadruk zal in de toekomst meer moeten liggen op behoud en versterking van de sociale samenhang in dorpen, bijvoorbeeld door het creëren van plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en waar functies met elkaar worden gecombineerd. Introduceer in dit kader het begrip veerkracht;
- Speel in op kansen in de sfeer van de identiteit van het dorpse wonen. Dat is een belangrijke onderscheidende factor voor leefbare kernen in Brabant;
- Ondersteun de ontwikkeling van nieuwe woon-zorg concepten voor ouderen op het platteland.

1.3 Economie op het platteland; een optelsom van kansen

John Dagevos en Han van Kasteren

Na 1945 heeft een beslissende verandering plaatsgevonden in de primaire landbouwproductie en de daarmee samenhangende agrarische cultuur. Door schaalvergroting en rationalisatie werd de landbouw geïndustrialiseerd en 'losgemaakt' van bodem en landschap.

Door overheidssteun en garantieprijzen groeide de agrarische sector zeer voorspoedig. Een groei die voor een deel door zijn eigen dynamiek gekeerd wordt. Overproductie en toenemende belasting van het milieu waren onder andere het gevolg.

De burger consument maakte zich toenemend zorgen over dierenwelzijn, voedselveiligheid en het milieu. Inspelend hierop is de wet- en regelgeving aangescherpt en complexer gemaakt en de overheidssteun voor de landbouw verminderd. Het belang van de agrarische economie voor de plattelands-samenleving is verminderd. Stedelijke invloeden bepalen steeds meer de ontwikkelingen op het platteland. De komende jaren wordt het platteland, naast de Reconstructie, geconfronteerd met maatschappelijke trends als vergrijzing, de multiculturele samenleving, globalisering, toenemende welvaart en vrije tijd. Zij zullen de economische rol van het platteland beïnvloeden. Er zal bijvoorbeeld meer gebouwd worden. Volgens de provincie Brabant is er een tekort van 25 duizend woningen in de landelijke regio's. Wonen zal naar verwachting een belangrijk positief effect hebben op de regionale economie³⁷.

De plattelandseconomie

De SER Brabant stelt dat forse inspanningen nodig zijn voor de Brabantse economie om aan de Europese Lissabon Doelstellingen te voldoen, bijvoorbeeld door meer ruimte aan vernieuwende concepten te bieden³⁸. Wanneer we inzoomen op de plattelandseconomie, dan kunnen we de volgende observaties doen, gebaseerd op onderzoek van ETIN-adviseurs³⁹. Deze bevindingen sluiten aan op een eerder door Telos uitgebracht advies voor de reconstructiecommissie de Peel over de vraag in hoeverre de recon-

structieplannen een bijdrage leveren aan de duurzame ontwikkeling van het gebied⁴⁰.

- *Het landelijke gebied blaast economisch een forse partij mee.* De sociaal-economische performance van het landelijk gebied kan wedijveren met die van het stedelijk gebied. Er is zeker geen sprake van een zieltogend platteland met leegloop en achterstand. Het platteland is vitaal. De afname van de werkgelegenheid in de agrarische sector is vrij gemakkelijk opgevangen door de andere sectoren. Het gebied doet er in economisch opzicht toe en zal dat gelet op de dynamiek ook blijven doen.
- *Het landelijk gebied leunt op de stad, maar de stad leunt ook terug.* Er is sprake van een wederzijdse afhankelijkheid. In vergelijking met het verleden is de relatie tussen stad en platteland verbreed. Er is wél een spanning tussen de productieve en de reproductieve functie van het platteland. Waar in het verleden het platteland vooral van belang was voor de voedselproductie, zien we dat het tegenwoordige platteland ook voorziet in rust en ruimte, recreatie, natuur en biodiversiteit en water (beheer). Dat de productieve functie onder druk staat wil overigens niet zeggen dat ze verdwijnt. Dat betekent dat ook in de toekomst de spanning tussen de reproductieve- en productieve functie zal blijven bestaan.
- *Het landelijk gebied staat voor een belangrijk deel op eigen benen.* Het weet een goed deel van haar eigen bedrijven te accommoderen, het voorziet voor een groot deel in haar eigen werkgelegenheid en het gros van de plattelandsbevolking blijft ook na verhuizing woonachtig op het platteland.
- *De economie van het platteland is geen agrarische economie.* Wie de Reconstructieplannen leest zou dit soms denken. Hiermee is niet gezegd dat de primaire sector en het ermee verbonden agro-complex niet van grote betekenis zijn. Echter, de industrie en de handel zijn heden ten dage en al veel langer de belangrijkste werkgevers. Ook op het platteland zien we net als in het stedelijk gebied en in de rest van Nederland de

dienstensector opkomen⁴¹. Interessant is de vraag wat het karakter is van deze verdienstelijking. Past deze in het meer algemene beeld van verdienstelijking van de economie of heeft deze eigen specifieke kenmerken die samenhangen met de sociaal-economische en ruimtelijke kenmerken van het landelijk gebied.? Of hangt de verdienstelijking van het landelijk gebied samen met die van het landelijk gebied?

– *Het platteland is niet homogeen.*

Er zijn grote ruimtelijke, economische, sociale en ecologische verschillen tussen de verschillende plattelands-regio's in Brabant. Het platteland van de klei is een ander dan dat van het zand, het platteland dat dicht aanligt tegen de stad is anders dan het perifere platteland. Naast stad en land kan een derde categorie worden geïdentificeerd: tussenland (zie kader 12).

Kader 12. Tussenland⁴²

In Brabant liggen een aantal gebieden die niet te beschrijven zijn als stad of land, maar als 'tussenland'. Onbestemde gebieden, met een combinatie van woningen en bedrijfspanden, diverse soorten bedrijvigheid; vaak te vinden op knooppunten van infrastructuur. Voorbeelden zijn de Brabantse Langstraat (tussen Den Bosch en Geertruidenberg, gebieden tussen Tilburg en Breda, in de buurt van verschillende autowegen, in de omgeving van Eindhoven en tussen Den Bosch en Oss. Het zijn vaak gebieden met een grote economische dynamiek. Tussenland kan beschouwd worden als een nieuwe ruimtelijke categorie.

Uitgangspunten voor nieuwe economische kansen

Begin bij je eigen MKB

Beleidsmakers en bestuurders proberen de plattelandseconomie vooral te bevorderen door nieuwe bedrijven/activiteiten aan te trekken, liefst van buiten de regio. Vergeten wordt echter vaak dat het gewone regionale Midden- en Klein Bedrijf (MKB) de kurk is waarop de lokale en regionale economie drijft. Dat betekent dat eerst gekeken zou moeten worden naar

mogelijkheden om dat MKB te ondersteunen. De ervaring leert dat veel gemeenten de binnen hun grenzen gevestigde bedrijven niet of onvoldoende kennen. Er is geen gestructureerd overleg en er bestaat geen of onvolledige informatie over het aanwezige MKB. Een recent in Vlaanderen uitgevoerd onderzoek onder een kleine 10.000 MKB-bedrijven naar de "Bedrijfsvriendelijkste gemeente" laat zien dat er veel mis is met de communicatie tussen gemeentebesturen en bedrijven. De gemeenten stellen de bedrijven niet tijdig en onvoldoende op de hoogte van maatregelen die op hen van invloed zijn, in het bijzonder wanneer er openbare werken worden uitgevoerd.

Het is raadzaam dat overheden bedrijven op gaan zoeken om te inventariseren waar ze tegen aan lopen bij hun bedrijfsvoering. Kijk bijvoorbeeld of ze afgeremd worden als gevolg van vergunningen, een gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden, of problemen rond ontsluiting. Zoek samen naar oplossingen voor de gesignaleerde knelpunten. Bevorder kortom private en publiek-private samenwerking (zie ook hoofdstuk 2 en kader 13).

Kader 13. Kassen en agro-industrie onder één paraplu

Een voorbeeld van samenwerking gericht op duurzame bedrijventerreinen is het Agro & Food Cluster bij de Suiker Unie in West-Brabant. De bedoeling is dat zich rond dit bedrijf in de polders bij Dinteloord een cluster van aanverwante bedrijven gaat formeren. Het AFC is enkele jaren geleden ontstaan op initiatief van de Suiker Unie die de teruglopende werkgelegenheid, de fikse milieu-investeringen en de verminderde concurrentiekracht wil aanpakken. Bij de suikerfabriek in Dinteloord kunnen zich diverse verwante bedrijven vestigen die waarde toevoegen aan de restproducten en restwarmte of installaties kunnen gebruiken. Dit industrieel complex wordt gekoppeld aan een locatie voor glastuinbouw. De tuinders kunnen gebruik maken van de faciliteiten van het AFC en energie- en watergebruik en vervoer en transport worden collectief aangepakt. Er is een stuurgroep gevormd voor het AFC, met daarin de Suiker Unie, de provincie, omliggende gemeenten, en de Tuinbouw Ontwikkelingsmaatschappij.

Bezie de ontwikkeling van het platteland gebiedsgericht

De economie van het platteland maakt deel uit van grotere verbanden. Bestuurlijke en economische grenzen vallen vaker niet dan wel samen. Laat daarom bij het zoeken naar nieuwe ontwikkelingsperspectieven niet de bestuurlijke grenzen leidend zijn, maar de economische. Er ontstaan in de praktijk nieuwe schakels tussen ketenpartijen en sterk op innovatie gerichte industriële dienstverleners. Door de mogelijkheden in een groter perspectief te plaatsen kan de economische basis van initiatieven verbreed worden en kunnen schaalvoordelen worden gerealiseerd. Dit komt de haalbaarheid van initiatieven ten goede.

Economische vitaliteit: verbreed het perspectief

Ecorys omschrijft economische vitaliteit als “de mate waarin een gebied in staat is adequaat en binnen afzienbare termijn de gevolgen van structurele economische veranderingen in één of meerdere sectoren op te vangen, door uitbreiding van bestaande of creatie van alternatieve economische activiteiten, waardoor de werkgelegenheid- en inkomensbasis van het gebied intact blijft. Economische vitaliteit duidt daarmee op aanpassings- en organisatievermogen, op veerkracht en spankracht. Het gaat primair, bij economische vitaliteit, om het samenspel tussen economische krachten en machten waarbij dynamiek, flexibiliteit en innovatieve capaciteit centraal staan.”⁴³ Toerisme en recreatie worden als de economische peilers onder de toekomst van het platteland gezien.

De verwachtingen hierover zijn zeer hoog gespannen, de mogelijkheden welhaast onbegrensd. Maar is het wel terecht om deze sector te bombarderen tot dé nieuwe drager van de plattelandseconomie en naar voren te schuiven als hét alternatief voor de landbouw? In veel Reconstructieplannen worden gelden toerisme en recreatie gezien als een belangrijk speerpunt, met ambitieuze werkgelegenheidsdoelstellingen. Voorgestelde maatregelen ter bevordering van de recreatie zijn echter vaak onvoldoende om een dergelijke sterke groei te kunnen realiseren. Grootschalige nieuwe activiteiten worden veelal als onwenselijk beschouwd en oplossingen worden vooral gezocht in het kleinschalige.

Denk aan de aanleg van fiets- en ruiterspaden, van een heemkundetuin of informatiecentrum, een kwaliteitsimpuls van de plaatselijke VVV of een herstel van landschappelijke en cultuur historische waarden (zoals het eerherstel van de bolakker). Nu niet direct stroop waar de vliegen massaal op af komen. Wil een regio profiteren van toerisme en recreatie en de toename van vrije tijd en bestedingsruimte, dan zullen substantiële investeringen moeten worden gepleegd. Bovendien zal, wanneer een gemeente of regio de stimulering van recreatie en toerisme hoog in het vaandel heeft staan, daar ook naar gehandeld moeten worden. Recreatie zal de ruimte moeten krijgen, wellicht niet in de natuurgebieden zelf, maar in elk geval wel aan de rafels van deze gebieden. Het recent uitgebrachte advies van de VROMraad “Groeten uit Holland” biedt een duidelijk perspectief hoe Vrije tijd én Toerisme een bijdrage kunnen leveren zowel aan de economische agenda als aan het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit. Het perspectief van de VROMraad bestaat uit een drieslag (zie kader 14).

Kader 14. De VROMraad: drie voorwaarden voor groei recreatie en toerisme⁴⁴.

- 1. Een andere denkwijze.** In de eerste plaats moeten we vrije tijd en toerisme niet langer zien als bedreiger van ruimtelijke kwaliteit maar als drager van ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast is het van belang niet langer te denken in termen van van elkaar gescheiden sectoren maar te denken in termen van samenhangende en elkaar versterkende clusters en ketens.
- 2. Een andere aanpak.** Om te beginnen is het van belang om de actie te verleggen van de nationale schaal naar de regionale. Ga op naar zoek naar inspirerende regionale (beeld) verhalen die belanghebbende partijen kunnen inspireren en uitdagen. Niet het bestaande aanbod moet centraal staan, maar de behoeften, de vraag van de consument. Het denken in termen van geïsoleerde activiteiten moet plaats maken voor denken in termen van arrangementen, van combinaties van voorzieningen en kwaliteiten.
- 3. Andere rollen.** Ook hier is sprake van een tweeslag. De VROMraad roept ondernemers op actief in te zetten op innovaties o.a. door vorming van

nieuwe allianties, door het ontwikkelen van gebiedsgerichte concepten en een actievere bemoeienis met het beleid. Ze vraagt van de overheden om het innoverend vermogen van het cluster vrije tijd en toerisme te stimuleren door ontkokering van beleid, het ontwikkelen van een samenhangende innovatieagenda en het creëren van een daarbij passend regionaal.

Ook de landbouw is gebaat bij een breed perspectief. In een strategische ZLTO visie⁴⁵ wordt geanticipeerd op een situatie waarin agrariërs maatschappelijke ondernemers zijn, die een bijdrage leveren aan de samenleving door de sociale, economische en ecologische duurzaamheid als norm te hanteren. Verbrede landbouw (zie als voorbeeld kader 15) wordt vaak genoemd als optie om werkgelegenheid in het landelijk gebied te behouden. Zo wordt agro-toerisme steevast gezien als belangrijke mogelijkheid om de landbouw enigszins op peil te houden. Maar ook de verwerking en verkoop aan huis, natuur en landschapsbeheer, en niet agrarische zaken zoals bij-voorbeeld zorgboerderijen en kinderopvang horen in dat rijtje thuis. In termen van werkgelegenheid betekenen dergelijke initiatieven vaak slechts een druppel op de groeiende plaat. Het zijn niche-activiteiten met een beperkte bijdrage aan het bruto regionaal product en aan de economische versterking van het platteland. Waarmee niet gezegd is dat ze voor de individuele ondernemer niet van belang zijn in zijn of haar overlevingsstrategie. Ook is verbreding van belang voor de zorg- en beheersfunctie van het platteland. Willen dergelijke initiatieven economisch perspectief bieden dan is opschaling en/of inbedding in een bredere regionale strategie noodzakelijk.

Kader 15. Stichting de Duinboeren

De Duinboeren zijn een groep van 170 agrariërs die wonen en werken rond de Loonse en Drunense Duinen, het Nationale Park tussen Tilburg, Waalwijk en Den Bosch. De Duinboeren willen actief inspelen op de nieuwe vragen en eisen die de samenleving en de markt aan het boerenbedrijf stellen.

Deze worden vertaald in projecten die boeren in het gebied ondersteunen met het aanpassen van hun bedrijfsvoering of met het beginnen van nieuwe activiteiten, zoals agrotourisme of zorgverlening. Ook organiseren de Duinboeren regelmatig publieksactiviteiten, zoals de jaarlijkse Duinboerendag, waar ze zich presenteren aan het publiek. (www.duinboeren.nl)

Sluit aan bij bestaande gebiedskwaliteiten

Het advies van de VROMraad is niet alleen van toepassing op vrije tijd en toerisme, maar heeft een bredere werkingssfeer. Aangaande het stimuleren van de economie van het platteland pleiten we voor een gebiedsgerichte aanpak die aansluiting heeft bij de kernkwaliteiten van het gebied in economisch, ecologisch, sociaal en ruimtelijk opzicht en de regionale identiteit versterkt. Dit vergt een vraaggerichte aanpak die ondernemers uitdaagt en stakeholders en burgers mobiliseert. Om de concurrentiepositie van het bedrijfsleven op het platteland te behouden c.q. te verbeteren, dienen de pijlen van beleid vooral aansluiten bij het innoverend vermogen en de kennisintensiteit. Dit geldt zowel voor het industrieel MKB, in het bijzonder voor de kleinere toeleveranciers, maar ook voor de bestaande landbouw.

Behalve de kwaliteit van het bedrijfsleven dient ook de kwaliteit van de bedrijfsomgeving op een hoger plan getild te worden. Bedrijven hebben een omgeving nodig waarin zij goed kunnen gedijen. Belangrijke aspecten zijn de beschikbaarheid en de kwaliteit van (bedrijfs)ruimte, de aanwezigheid van ICT-infrastructuur, een goede bereikbaarheid en een passende arbeidsmarkt.

De toekomst

Toekomstige potenties voor het platteland liggen ondermeer in de energie-sector, met name de tweede en derde generatie energie-opwekkers. Hierbij gaat het om het telen van energiegewassen al dan niet in combinatie met energieleveranciers en -benutters (particulieren, overheid bedrijfsleven) (zie kader 16).

Kader 16. Gemeentevoertuigen Oss rijden op koolzaadolie

De gemeente Oss zaaide najaar 2006 18 hectare winterkoolzaad in op braakliggende terreinen. De oogst zal worden verwerkt tot koolzaadolie om gemeentelijke voertuigen te laten rijden op bio-brandstof. Hiermee is direct de afname van de olie verzekerd. De gemeente heeft in totaal ongeveer 60 hectare braakliggende terreinen die wachten op een nieuwe bestemming. Oss wil elk jaar een deel hiervan gebruiken voor de teelt van koolzaad en andere energiegewassen. De gemeente loopt bij deze aanpak het risico dat de grond wordt verkocht voordat de oogst heeft plaatsgevonden. In dat geval gaat de investering in het gewas verloren. Daar staat tegenover dat de grond er beter verzorgd uitziet dan bij braaklegging. Dit helpt onder andere om illegale stort te voorkomen. Maar het gaat de gemeente er vooral om de teelt en het gebruik van duurzame brandstof een impuls te geven. Met dit initiatief hoopt Oss ook agrariërs te stimuleren energiegewassen in het teeltplan op te nemen. Hiertoe werkt Oss samen met het bedrijfsleven bij zowel de teelt als bij de verwerking en afzet van het koolzaad.

Daarnaast liggen er kansen in de trend van gezondheid en voeding. Hierbij is de essentie dat er een ommekeer van voedselconsumptie naar voedselbeleving wordt gecreëerd (zie kader 17)

Kader 17. The Foodconnection

In Zuidoost-Nederland maken zich een aantal ondernemers, overheden en kenniscentra sterk om de concurrentiepositie van de foodsector te verbeteren. Foodregio Helmond wil dit samen met Foodregio Tilburg, Veghel/Uden e.o. en Noord-Limburg uitwerken. Hiervoor is een verbindingscentrum in het leven geroepen: het Food Connection Point. Dit Food Connection Point is het ondernemershuis en -netwerk voor foodbedrijven in Zuidoost-Nederland. Tegelijkertijd is het de voordeur voor kennis- en opleidingsinstituten, overheden, intermediaire- en branche-

organisaties naar deze foodondernemingen en ondernemers. Food Connection Point wil het MKB snel en pro-actief faciliteren (hulp- en gidsfunctie) gericht op:

- Arbeidsmarkt, onderwijs- en kennisontwikkeling;
- Imago;
- Product- en procesinnovatie.

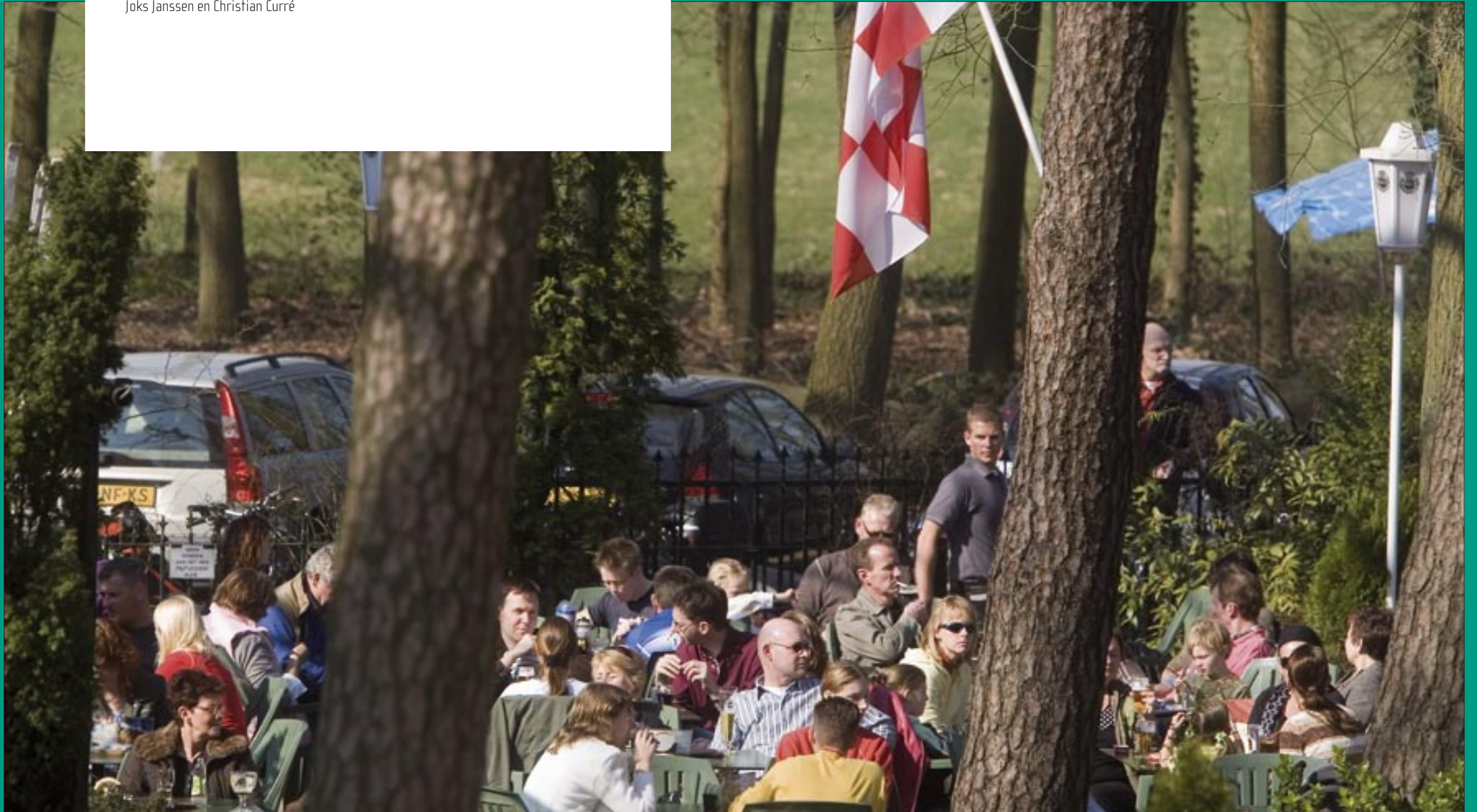
Nieuwe kansen

Samenvattend liggen er nieuwe kansen voor de plattelandseconomie op het gebied van:

- Duurzame energieproductie.
- Gezondheid en voeding.
- Wonen als nieuwe stimulans voor de lokale en regionale economie. Nieuwkomers hebben een positieve invloed op de lokale dynamiek.
- De zorgsector en de zakelijke dienstverlening.
- Natuur- en landschapsbeheer, en uitvoering van ontwikkelingsprojecten door agrarische ondernemers. Dit kan tevens een basis zijn voor nieuwe toeristische initiatieven en streekarrangementen.
- De inzet van regionale kenmerken, cultureel erfgoed en streekproducten voor economische ontwikkeling.

1.4 Verleiden is de kunst

Joks Janssen en Christian Curré

In dit essay behandelen we de volgende vragen: (1) hoe zijn de veranderingen op het Brabantse platteland in ruimtelijke zin te begrijpen en (2) hoe kan deze dynamische werkelijkheid liefdevol worden begeleid, zodat een kwaliteitsvol cultuurlandschap ontstaat?

Deze vragen zijn volgens ons alleen te beantwoorden tegen de achtergrond van de ingrijpende wijzigingen in het ruimtelijk beleid voor het landelijk gebied, dat steeds meer geregionaliseerd is. Hierdoor krijgen provincies, regionale samenwerkingsverbanden en gemeenten een steeds grotere rol toebedeeld bij planningsvraagstukken voor het platteland.

Landschap kan als bindmiddel fungeren om de deelbelangen van de verschillende betrokkenen met elkaar te verknopen. Het is een van de laatst overgebleven onderscheidende kwaliteiten van het buitengebied, nu in sociaal-cultureel, economisch en psychologisch opzicht stad en land steeds meer naar elkaar zijn toegegroeid. Voor stedelingen is het platteland in de eerste plaats landschappelijk van belang. Voor steeds meer mensen valt platteland samen met landschap (= *platteland*). Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt in het essay 'Leven zonder drukte' dat: "men het platteland in de kern verbindt met het agrarische cultuurlandschap".

Daarmee verbonden zijn waarden als rust, ruimte en groen. Het landschap is tevens een product geworden in de strijd om de gunst en aandacht van de hedendaagse consument. Voor stedelingen krijgt het platteland in toenemende mate een verblijf- en toeristische waarde. Dit hangt samen met de opkomst van de 'belevensmaatschappij', waarbij processen van beleving en verbeelding belangrijk worden⁴⁶.

Plattelandsdynamiek

Het platteland is onderwerp van intensieve planvorming die zich richt op het versterken van de leef- en omgevingskwaliteit. Regio's proberen zich daarbij te onderscheiden met hun regionale identiteit, in navolging van de steden die dat doen door middel van city-marketing (zie kader 18).

Identiteit moet daarbij ook in culturele zin opgevat worden als drager van de geschiedenis en waarden van een bepaalde gemeenschap (community)⁴⁷. Zo'n strategie werkt alleen wanneer regionale identiteit:

- appelleert aan verbondenheid, worteling, vertrouwen en herkenbaarheid
- ruimte biedt voor toe-eigening op verschillende niveaus en door verschillende groepen
- als bindende kracht werkt naar binnen en als herkenningsteken naar buiten
- kansen biedt op profijtelijke samenwerking tussen stedelijke en landelijke partners
- wordt gekoppeld aan symbolen en ruimtelijke structuren
- er voorttrekkers en middelaars zijn: een voorhoede van publieke en private partijen⁴⁸.

Kader 18. Met het Groene Woud de markt op

Een groep van 60 ondernemers heeft het initiatief genomen tot het project 'Branding Het Groene Woud'. Oftewel het vermarkten van dit gebied, gelegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg. Doel is het stimuleren van de regionale economie, door producten en diensten af te zetten onder het label van het Groene Woud, waarbij tegelijkertijd de omgevingskwaliteit wordt versterkt. Daarbij gaat het ook om een doorbraak te realiseren in de huidige verkokering van sectoren wat moet leiden tot innoverende, sectoroverstijgende projecten. Het proces wordt ondersteund door de provincie en Innovatieplatform

Behoeft aan beelden

De nadruk op beleving van het consumptielandschap leidt in het meest extreme geval tot een visie op het landschap als kijkdoos: een construeerbaar en manipuleerbaar geheel van bezienswaardigheden en belevissen⁵⁰. 'The box of landscape needs to be opened', schreef Tim Ingold al eens, dan wordt duidelijk wat de dimensies zijn van maakbaarheid. De partijen die betrokken zijn bij het behoud van cultureel erfgoed, neigen vaak sterk

naar musealisering en het verheerlijken van traditionele kenmerken. In het kader van Brabant 900 is bijvoorbeeld gezocht naar de volksaard van de Brabander. Analytisch gezien doen we daarmee de dynamische en brede hedendaagse culturele ‘scene’ van de provincie natuurlijk tekort.

Dit laat onverlet dat er behoefte bestaat aan cultuurhistorische referentie-beelden. Het landschap is ook in culturele zin een platform van betekenis gebleken. In de jaren negentig van de vorige eeuw is een zoektocht ontstaan naar ‘regionale identiteit’. Tijdschriften over bepaalde regio’s kwamen in de kiosk, *Normaal* was niet langer de enige band die in het dialect zong en het was voor jongeren niet langer een schande om hun plattelandsachtergrond te benadrukken. Sterker nog, het platteland kreeg een soort Geuzenstatus, terugkomend in bijvoorbeeld de kreet die de PSV-supporters laten horen als er gescoord wordt: ‘boeren!!’.

Lokale gemeenschappen en regio’s zijn op zoek gegaan naar eigenheid en identiteit. De tradities, rituelen en symbolen van het platteland hebben steeds minder een directe relatie met de landbouw. Er wordt teruggegrepen op verhalen of beelden uit het verleden, en niet zelden worden de historische feiten verdraaid of worden er nieuwe elementen verzonnen en toegevoegd⁵¹.

Relaties tussen stad en land

De invloed van de stad en van burgers op het platteland neemt toe. Het aantal erven dat bijvoorbeeld door ‘voormalige’ stedelingen wordt bewoond, groeit de laatste jaren sterk (zie ook kader 19). Deze trend zal de komende periode doorzetten. Daardoor ontstaan niet alleen nieuwe stad-land relaties, maar raken de traditionele functies van het landelijk gebied minder met elkaar verbonden. De landelijke zekerheden uit het verleden zijn daardoor niet langer vanzelfsprekend. Dit heeft volgens de Engelse geograaf Terry Marsden het ontstaan van een postmodern platteland tot gevolg, ofwel ‘*a rural world where the certainties of agricultural production as the traditional ‘rural hub’ are giving way to a much more polyvalent rural scene and regulatory structure*’⁵². De relatie tussen stedelingen en plattelanders kan worden bevorderd door het ontwikkelen van een stedelijke agenda

voor het platteland. Een voorbeeld in West-Nederland is ‘stad zoekt boer’, een agenda met zes ideeën die is opgesteld door de Amsterdam School of Management (ASOM) op basis van een vijftiental rondetafels⁵³.

Kader 19. AtelierOverijssel

AtelierOverijssel is een werkplaats, waarin gewerkt wordt aan verbetering en behoud van de ruimtelijke kwaliteit in de provincie Overijssel. Er komen nieuwe randen aan steden en dorpen; nieuwe gebieden voor waterberging en natuur worden ingericht; “boeren”erven worden “burger”erven; nieuwe provinciale wegen en rondwegen rond kernen hebben ingrijpende gevolgen. AtelierOverijssel wil het gesprek over die veranderingen – en dan vooral over de ruimtelijke impact daarvan – een impuls geven. Het atelier is een initiatief van de Provincie Overijssel, maar kiest een onafhankelijke positie. Het dient de partijen gevraagd en ongevraagd van advies. Het is niet een instantie die achteraf toetst of plannen en initiatieven wel aan de standaards voor ruimtelijke kwaliteit voldoen. In het Atelier wordt actief gewerkt aan voorbeelden, impulsen en inspiratie voorafgaand aan en tijdens planprocessen. Het atelier bouwt aan een “repertoire” dat een steeds beter beeld geeft van wat ruimtelijke kwaliteit is en kan betekenen voor de inwoners van Overijssel en haar regio’s. Erven bijvoorbeeld bepalen in belangrijke mate het aanzien van het landelijk gebied. Het is een nederzettingsvorm die directe relaties aangaat met het omliggende landschap. Op dit moment is de dynamiek op de erven groot: aanzien, omvang, gebruik en betekenis veranderen in rap tempo. Autonoom zorgen processen als schaalvergroting, verbreding van de landbouw en verburgerlijking voor verandering. De centrale vraag hierbij is: (hoe) leiden deze “bottom up” ontwikkelingen tot nieuwe ruimtelijke kwaliteiten?⁵⁴ Onderzocht wordt hoe een robuuste landschappelijke structuur van erfknoppunten kan worden ontwikkeld, die drager is van het landschap.

Tussen hoop en vrees

De vraag is welke positie de overheid inneemt in dit complexe transformatieproces. Afgezien van de lovenswaardige ambities om integrale plannen voor het buitengebied te maken, kan de provinciale overheid niet de gehele regie voeren. Er is geen sprake van totale controle, want er zijn zoveel ontwerp-opgaven, dat het regelschema voor dit proces uiteindelijk een geheel zwart beeld oplevert. Dit moeten we niet opvatten als een doem-scenario voor onze ruimtelijke planning, maar juist als een bevrijdend gevoel. Want in de overgang naar een meer op consumptie gericht platteland gaat het erom hoe de provincie omgaat met de veelheid van ontwerp-opgaven. Daarin zitten namelijk een grote hoeveelheid kansen verborgen die, als ze tenminste goed worden opgepakt, een grootscheeps transformatieproces teweeg kunnen gaan brengen dat de identiteit van het toekomstige Brabantse platteland kan gaan bepalen.

Met de verschuiving van sturing door de rijksoverheid naar de regio's is ook de ontwerp-kennis en het ontwerp-instrumentarium geregionaliseerd. Op regionaal niveau worstelt men nu met de vraag hoe, met welke kennis en middelen de nieuw verworven positie aan te wenden, en hoe vorm te geven aan een nieuw, kwalitatief hoogwaardig cultuurlandschap. Voor de provincie is het regisseren van de uitvoering van landinrichtingsprojecten een relatief nieuwe opgave. De Reconstructie vormt in deze een testcase. De centrale kwestie is hoe de ambities op Rijksniveau decentraal waar gemaakt moeten worden.

Er is beleid dat werkt, natuurlijk. Wij stellen echter dat de complexe praktijk van de plattelandsplanning niet reageert op veel externe stimuli. Ondernemers en bewoners zijn van goede wil, maar kunnen vanuit hun situatie niet goed overzien wat er allemaal aangeboden wordt aan programma's. Ze kunnen er dus ook niet optimaal gebruik van maken. Aldus blijven veel goede bedoelingen hangen tussen wal en schip. De Reconstructie is vastgelopen in haar eigen programmatische uitgangspunten. Oorspronkelijk bedoeld om de toekomstige verspreiding van veeziekten te reguleren is het programma uiteindelijk door allerlei partijen

omarmd als HET antwoord op alle vragen van plattelandontwikkeling. Reconstructie wordt synoniem geacht aan regionale ontwikkeling, maar is in oorsprong zo niet bedoeld. Het is moeilijk om geloofwaardig op een podium aanwezig te zijn als de verkeerde act is ingestudeerd.

De reconstructie loopt vast op de beeldvorming rondom het platteland. De realiteit is weerbarstig, het Brabantse buitengebied is 'eigenwijs'. Dat is overigens niet erg, want het laat een grote veerkracht van de bewoners en ondernemers zien, het gaat om mensen die graag zelf willen sleutelen aan goede oplossingen. Bezien vanuit een breder perspectief van duurzame regionale ontwikkeling moet de provincie minder denken in termen van regulatie en regelgeving, en zich meer richten op stimulerend, kwaliteitsborgend en randvoorwaardelijk beleid. Er wordt vaak gevraagd om 'regie', maar daarbij is het van groot belang om niet te sturen op afrekening, maar juist op initiatief.

We zien een aantal initiatieven die zeer de moeite waard zijn. Regio's willen zichzelf graag op de kaart zetten, waarmee ze het palet van de provincie ook levendiger kunnen maken. Zo wil de Peel graag haar open en ietwat ruige landschappelijke karakter inzetten om avontuurlijke recreanten naar zich toe te trekken. Wellicht liggen hier goede mogelijkheden om samen te werken met Noord-Limburg, dat met dezelfde vraag worstelt. Het Groene Woud en de Kempen richten zich op vermarkting van landschap en streekproducten. De opgave in deze gebieden is het combineren van horizontale gebiedsontwikkeling en verticale ketens. De vraag is daarbij wat de onderscheidende kernkwaliteiten van de verschillende regio's zijn en hoe die de motor kunnen zijn voor ontwikkeling.

Zichzelf relativerende planologie

De huidige planinstrumenten bieden echter onvoldoende soelaas om deze ontwikkelingen te ondersteunen. Ze schieten tekort om aan de volgende generaties niet alleen een duurzaam, maar ook kwalitatief hoogwaardig landschap na te laten⁵⁵ In veel gevallen is landschap de passieve uitkomst c.q. neerslag van sectoraal en ruimtelijk handelen. 'Het landschap' als beleid

is verspreid over een veelheid van sectoren, regelingen en instrumenten. Het samenspel van ruimtelijke ordening, natuurbehoud en landschapszorg blijkt in de praktijk onvoldoende om de voortdurende en diverse veranderingen in het landschap te sturen, bestaande kwaliteiten te versterken en nieuwe waarden en kwaliteiten toe te voegen.

De provincie zou bij dit transformatieproces moeten streven naar een elegant evenwicht tussen restricties en vrijheid. Het gaat daarbij om het balanceren tussen vormen van ontwikkelingsplanologie en toelatingsplanologie. Gedurende de lange termijn omslag van een productie- naar een consumptielandschap en de behoefte aan andere vormen van planning, is het noodzakelijk om de provinciale koers te bepalen. Terwijl de huidige planontwikkeling uitgaat van een geïntegreerde, toekomstgerichte aanpak, is de ontwikkelingsopgave eerder een verhaal van stapsgewijze ruimtelijke transformatie met open einde.

Er is behoefte aan een perspectief dat kleinschalige transformaties, zoals de veranderingen op het erf, verknoopt met lange termijn ruimtelijke strategieën, zoals het aanleggen en onderhouden van een regionaal landschappelijk raamwerk. Het landschap kan niet worden bepaald en vastgesteld door middel van zonerings- en bestemmingen, maar wel stapsgewijs worden geherstructureerd. Van belang bij planvorming is daarom aan te sluiten bij de bestaande krachten die het landschap vormen. Het gaat dan om de logica's die verbonden zijn met de bijdrage van actoren (boeren, burgers, buitenlui) aan de productie van het landschap. Door de logica's achter de landschappelijke transformaties van vroeger en nu te analyseren kan greep worden gekregen op de structurerende processen op het landschap. Landschap wordt immers gemaakt door een kwalitatief samenspel tussen de actoren in de ruimte.

Het aansluiten bij de actoren die de ruimte maken is niet alleen realistisch, maar ook noodzakelijk om hun identificatie en betrokkenheid bij de planning te bevorderen. Bewoners en actoren dienen mee te praten over de toekomst van hun leefomgeving. Het landschap als integrerend kader kan ze helpen

over de eigen grenzen heen te kijken en zich bewust te worden van de samenhang in zowel tijd als ruimte. Hoewel al het nodige gezegd en geschreven is over de betrokkenheid van burgers bij hun leefomgeving blijft dat in veel gevallen retoriek. De blik van buitenaf, van deskundigen en beleidsmakers, is veelal dominant ten opzichte van de blik van binnenuit, van bewoners zelf. Betrokkenheid van burgers is niet alleen noodzakelijk voor het draagvlak voor een landschapsstrategie maar ook om lokale kennis te benutten en de perceptie van bewoners te incorporeren in de strategie. Kunstenaars kunnen daarnaast een verfrissende kijk op het gebied inbrengen (zie kader 20).

Kader 20. Proeftuin Twente

In het project Proeftuin Twente hebben de Kunstvereniging Diepenheim en SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte) de culturele aspecten van de planologie van Twente aan de orde gesteld. Centraal hierbij stond de - open - vraag wat het specifieke karakter van Twente is en hoe dit een rol kan spelen in het ontwikkelen van een perspectief op de toekomst van de regio. Het project Proeftuin Twente is een succesvolle poging geweest om aspecten van de Twentse identiteit te onderzoeken en de uitkomsten van dit onderzoek aan te wenden voor toekomstige planvorming in de regio. In de 14 Twentse gemeentes hebben kunstenaars gedurende een maand aspecten van de 'Twentse identiteit' verkend. Van hen werd een intuïtieve, verfrissende kijk op het thema, een open houding naar de bevolking en een verrassend en divers eindresultaat verwacht. Daarnaast wordt op meer systematische wijze onderzoek gedaan naar planvorming in Twente door de jaren heen (LEESMAP), naar de natuurlijke kaart van Twente (ATLAS) en naar de wijze waarop door bv. reizigers tegen Twente is aangekeken (REISGIDS). Alle onderzoeksresultaten tezamen vormen een schat aan informatie over Twente in heden en verleden voor drie ontwerpteams, die vanuit hun vakgebied ontwerpen gemaakt hebben voor Twente in het jaar 2030⁵⁶.

Het is belangrijk om bij het onderwerp ‘plattelandsontwikkeling’ een dubbele strategie te hanteren. Enerzijds met kritisch oog voor de ontwerp-opgave, anderzijds met invoelingsvermogen voor sociaal-culturele ontwikkelingen die zich parallel aan deze opgave voltrekken. We hebben het immers over veranderingen in een plattelandssamenleving. Zoals Luuk Boelens van Urban Unlimited stelt, ‘we zitten in het post-planning tijdperk’. De nieuwe dynamiek en de nieuwe ruimtelijke uitdagingen vragen om een nieuwe, open benadering. De oude ‘planningsregimes’ volstaan niet meer. Er is een enorme diversificatie en diffusie op ruimtelijke schaal, waarbij de expertise niet meer vanzelfsprekend is en er behoefte bestaat aan het vertellen van richtinggevend verhalen. Het flexibel schaken op meerdere borden vraagt om een poëtisch discours, niet om een technische regels en documenten.

Nieuwe kansen

Samengevat doen zich volgens ons inziens de volgende kansen voor:

- Maak duidelijk onderscheid tussen collectieve en individuele/private opgaven, tussen dominante en afgeleide ruimtelijke processen, en ook tussen opgaven met een lange planningshorizon (50-100 jaar) en een korte horizon (5-10 jaar). Kom op basis daarvan tot een prioriteitenlijst.
- Ontwikkel een projectgebonden drieslag om de ruimtelijke kwaliteit sterker te positioneren: plankadering, planvorming, en plantoetsing. Met name een toetsingskader voor de borging van ruimtelijke kwaliteit in lokale, gemeentelijke plannen is hoognodig.
- Stel een interdisciplinair en flexibel kwaliteitsteam voor het Brabantse buitengebied samen, dat voor de verschillende regio’s kennis inzichtelijk kan maken en aan de hand van voorbeelden en ‘best practices’ de regionale processen kan voeden. Dit team moet vooral geen ‘formule’ worden, maar juist ondersteuning bieden op basis van kwaliteiten die het gebied zelf heeft.

- Organiseer ateliers, tafels en sessies met betrokkenen bij een bepaalde regio of opgave. Verzamel de leerervaringen en kennisvragen, zodat die als ontwikkelingscanon beschikbaar zijn voor andere partijen en initiatieven. Er zijn binnen de provincie genoeg partijen die willen participeren en de operationalisering op zich kunnen nemen.
- Onderken de culturele implicaties van actuele transformatieopgaven en betrek kunstenaars, ontwerpers en creatieve dwarsdenkers bij deze opgave om de culturele dimensie en de hedendaagse cultuur een plek te geven in het planologisch proces. Bouw daarom bijvoorbeeld de initiatieven van de Noordbrabantse Kunststichting in het project ‘Culturele planologie’ verder uit.
- Wees als overheid een stimulerende en integrerende partner. Gemeenten hebben nu uitvoerende bevoegdheden en een verantwoordelijkheid voor eigen planvorming. Voor de provinciale overheid ligt er een uitdaging om de grotere agenda te communiceren en inzichtelijk te maken.

The background features a repeating pattern of stylized flowers and leaves in various shades of orange and yellow. A white rectangular box with a pointed left side is positioned in the upper left quadrant, containing the text.

Deel II

Op reis door Europa

2.1 Baie de Somme, Frankrijk

Henk Smit en Joost Tersteeg

De Baie de Somme is het estuarium van de rivier de Somme aan de Picardische kust (Noord-Frankrijk). Het is een vogelrijk gebied met grote natuur- en landschapswaarden. Ook kent het tal van toeristische voorzieningen.

Deze zijn in goede harmonie met natuur en landschap tot stand gekomen. Rond de moerassen, duinen en weilanden bevinden zich attracties als een golfbaan, een zwemparadijs, een vogelpark, een stoomtreintje, een openlucht museum en een hotel met Gîtes Rurales. Opvallend zijn de vele fietspaden. Deze bijzondere mix van economie en natuur is het resultaat van 30 jaar zorgvuldig plannen. Hierbij is één centrale strategie is gevolgd: duurzame ontwikkeling. Het hele proces is in handen van de ontwikkelingsmaatschappij 'Le Syndicat Mixte pour l'Aménagement de la Côte Picarde' (SMACOPI). Deze organisatie wordt al sinds 1987 geleid door Jean Christian Cornette.

Over SMACOPI

SMACOPI dateert van 1974. Het is een samenwerkingsverband tussen het Departement de Somme en een aantal gemeenten langs de Picardische kust. Doel is het bevorderen van de toeristische ontwikkeling van de kustzone, in samenhang met de natuurlijke, sociale en economische potenties van het gebied en de bescherming van het natuurlijk milieu. Kenmerken van SMACOPI:

- ontwikkelmaatschappij van nieuwe economische activiteiten in het gebied,
- ondersteuning van projectontwikkelaars op administratief, juridisch en financieel gebied,
- beheerder van toeristische voorzieningen, direct of via concessies,
- eigenaar van 4500 ha grond, waarvan 3000 ha natuurgebied.

SMACOPI is volledig gestuurd door de overheid. De organisatie heeft ongeveer 250 medewerkers in dienst en een twintigkoppig bestuur. Twaalf van hen zijn als expert door het Departement aangewezen en acht bestuursleden komen uit gemeenten. Door de decentralisatie in Frankrijk krijgt het locale bestuur steeds meer macht. Hierdoor wordt het beleid van SMACOPI de laatste tijd sterker beïnvloed door de korte termijn politiek. Dat speelt vooral een rol als er impopulaire maatregelen genomen moeten worden zoals het weren van de auto op voor de natuur kwetsbare plaatsen. Toch weet SMACOPI de lange termijn strategie van duurzame ontwikkeling overeind te houden. De sleutel hiervoor ligt volgens directeur Cornette bij de gekozen integrale benadering.

Ruimte voor lange termijn visie

(Interview met Jean Christian Cornette, directeur SMACOPI)

“Het gaat vooral om de kwaliteiten van de mensen die bij SMACOPI werken. We moeten het elke keer weer opnieuw verdienen. We kunnen ons geen fout veroorloven. Deze manier van werken blijft goed gaan omdat ons concept klopt. De resultaten bewijzen het: we hebben zowel werk gecreëerd als een bondgenootschap met de natuur aangegaan. De fout die veel natuurbeschermers in Frankrijk maken, is dat ze denken in termen van compensatie in plaats van integratie. Dat kweekt juist weerstand. Wij doen dat anders. We zien het als onze taak om veel goede projecten voor te stellen. Daarvan wordt door de bestuurders uiteindelijk maar de helft gehonoreerd, maar dat geeft niet. De drive om ontwikkeling tot stand te brengen komt bij ons vandaan. We blijven ons concept voortdurend ontwikkelen en aanpassen aan nieuwe trends. Zo verdienen we telkens weer opnieuw onze geloofwaardigheid bij de bestuurders. Dat proces blijft alsmaar doorgaan”.

Ongeveer 60% van de exploitatiekosten van de toeristische voorzieningen wordt gedekt uit de directe opbrengsten van de activiteiten zelf. De afgelopen jaren is de subsidie van de overheden stapsgewijs verminderd. Om een zakelijke bedrijfsvoering te realiseren, is SMACOPI met diverse commerciële bedrijven een joint venture aangegaan waaronder de hotelketen Accor Hotels.

Economie en ecologie: de filosofie van duurzaamheid

Het SMACOPI concept gaat ervan uit dat de activiteiten zich duurzaam laten combineren met natuur- en landschapswaarden, een goede economische meerwaarde vertegenwoordigen en rekening houden met de sociaal-culturele identiteit van het gebied. Alle activiteiten worden vanuit deze missie opgezet. Daarbij worden puur commerciële ondernemingen volledig *state of the art* gerund, in het geval van hotelvoorzieningen bijvoorbeeld door een hotel manager van Accor Hotels in te huren. Daarentegen mogen activiteiten met een educatief doel (Ecomusée) verlies leiden. Een opslag van € 1,- bij de toegangsprijs van het vogelpark (Parc Ornithologique du Marquenterre) gaat naar natuurbeheer.

De laatste tijd probeert men de toerist langer aan het gebied te binden door meer activiteiten. Zo probeert men in te spelen op de zich steeds verschuivende belangstelling van de bezoeker. Dalende bezoekersaantallen in het vogelpark worden opgevangen door ontdekkingstochten per paard aan te bieden. Overlast van campers wordt opgevangen door voor € 2,- per nacht een goed geoutilleerde parkeerplaats aan te bieden. Daaraan gekoppeld wordt een voorlichtingscampagne rond de kwetsbare natuur in het gebied. Uniek is het uitgebreide fietspadennet en de fietsenverhuur. Men heeft zich daarbij laten inspireren door de praktijk op Texel.

Per jaar bezoeken 10 miljoen mensen het gebied. Het grootste deel hiervan zijn de badgasten in het zomerseizoen, maar inmiddels is al zo'n 20% van de bezoekersaantallen gericht op de toeristische kwaliteitsactiviteiten van SMACOPI. Bovendien brengt deze groep bezoekers naar verhouding veel meer geld in het laatje.

Discussie

De positie van SMACOPI is uniek. Als overheidsorganisatie stuurt zij de ontwikkelingen in het gebied. Via SMACOPI is de bestuurlijke macht van departement en gemeenten gebundeld. Tegelijkertijd genereert zij als exploitatiemaatschappij inkomsten via toeristische activiteiten. SMACOPI werkt zakelijk, maar laat het maatschappelijk belang meewegen

in het besluit of er op een onderdeel winst of verlies wordt gemaakt. Zakelijkheid is gegarandeerd door het aangaan van joint ventures.

Dertig jaar gebiedsontwikkeling volgens dit concept geeft een goed beeld van hoe succesvol een consequent volgehouden businessstrategie kan zijn. Daarbij moet gezegd worden dat Baie de Somme door de ligging aan de kust sowieso al veel toeristen aantrekt. In veel Nederlandse gebieden kan het lastiger zijn om een vergelijkbare aantrekkingskracht te ontwikkelen. Overigens is SMACOPI ook in Frankrijk zelf uniek. Belangrijkste succesfactor is de persoonlijkheid en inzet van directeur Jean Christian Cornette. Een andere succesfactor is de kracht van het concept duurzame ontwikkeling. Doordat dit in de praktijk niet alleen natuur maar ook banen opleverde, heeft de aanpak zichzelf weten te verkopen.

Zie ook www.baiedesomme.org.

2.2 Münsterland, Nord-Rhein Westfalen

Rob Schröder en Joost Tersteeg

“Regionalisering” is een belangrijke beleidstrend in Europa.

Het gaat om een versterking van het regionale niveau: de maatschappelijke processen die zich afspelen op een schaal ergens tussen het lokale en het nationale.

Daarmee spelen overheden in op het proces van schaalvergroting en het streven naar nieuwe regionale identiteiten waarmee mensen zich kunnen vereenzelvigen. De Europese Unie stimuleert regionale overheden hierin. Veel nationale overheden voeren een beleid van decentralisering van verantwoordelijkheden en financiën en van samenwerking van lokale overheden. In Nederland gaat het o.a. om regionaal economisch beleid, gebiedsgericht milieubeleid en plattelandontwikkeling.

Het beleidsinstrument REGIONALEN

De Duitse deelstaat Nord-rhein-Westfalen (NRW) heeft met de REGIONALEN een heel nieuw instrument voor regionale innovatie ontwikkeld. Het betreft een programma van regionaal economisch beleid voor de periode 2000 tot 2010. Centrale doelstelling is het stimuleren van regionale vernieuwing van onderaf. Stimuleringsfondsen worden verdeeld via een proces van planvorming en projectkwalificatie. Belangrijk is dat hieraan een wedstrijdelement is toegevoegd.

Aanleiding voor de REGIONALEN was de 'Internationale Bau Ausstellung (IBA) Emscherpark' in het Roergebied. Deze werd voorbereid en uitgevoerd in de periode 1989 tot 1999. De projecten van deze tentoonstelling hebben geleid tot nieuwe concepten van herstructurering van een industrieel crisisgebied. Bovendien vormden ze de aanzet voor verdere planvorming en investeringen, waardoor het gebied uiteindelijk veel aantrekkelijker en groener is geworden.

Het principe van de REGIONALEN is eenvoudig. Eind jaren '90 nodigde NRW lokale actoren (overheden, organisaties en bedrijven) uit om gezamenlijk regionale ontwikkelingsplannen op te stellen en deze in te brengen in een competitie. Uit de ingediende plannen en portfolio's met projectideeën selecteerde men 6 regio's. De uitverkoren gebieden konden (en kunnen) de voorgestelde projecten verder uitwerken en realiseren met subsidie van de deelstaat. Van 2000 t/m 2010 vindt elke twee jaar in één van de gebieden een REGIONALE plaats, gedurende welke de projecten op feestelijke wijze aan het publiek worden gepresenteerd via congressen, tentoonstellingen en culturele evenementen.

Selectie van de inzendingen vond plaats op grond van kwaliteit. De bijbehorende subsidie is bedoeld als hulp bij zelfhulp. Ook werd niet gelet op een eerlijke verdeling van regio's. Een groot deel van de deelstaat heeft voorlopig dan ook geen REGIONALEN toegekend gekregen. (Zie tabel met overzicht aan REGIONALEN). Met de REGIONALEN bouwt men voort op twee beleidstradities: regionaal economisch beleid (met subsidie voor bijvoorbeeld stadsvernieuwing en landinrichting) en architectuurbeleid (stimulering van kwaliteit via prijsvragen).

Jaar	Naam / motto	Thema's	Projecten	Opp. (km ²)	Inwoners
2000	Expo Initiative	Techniek & energie, gezondheid, cultuur	54	6.500	2,0 milj.
2002	EUROGA (Gartenschau)	Watervallen, tuinen, cultuur, natuur, fietspaden	110	3.500	2,7 milj.
2004	Links & rechts der Ems	Water, landschap, bouwcultuur, landbouw	32	3.200	1,0 milj.
2006	Spurwechsel	Binnensteden, ondernemerscultuur, waterkrachtlandschap	24	0.330	0,7 milj.
2008	Grenzen überschreiten	Kennis, cultuur, natuur	{18}		1,6 milj.
2010	Brückenschläge	Stad-Rijn-groen, tuin der techniek, vestigingsplaats	{6}	4.000	3,0 milj.

De REGIONALEN in de praktijk

Belangrijke kenmerken van het instrument zijn:

- selectie van gebieden via een regionale visie,
- nadruk op zachte economische factoren,
- begeleiding van de projectontwikkeling met wedstrijdelementen,
- openbare presentatie op een vooraf bepaald tijdstip,
- tijdelijk karakter (na het presentatiejaar is er geen subsidie),
- hoge druk op alle actoren (in het bijzonder lokale besluitvormers) om op tijd te pieken.

Wat opvalt is de breedte aan beleidsthema's. Doel van iedere REGIONALE is versterking van de regionale identiteit en het regionale profiel (de "branding"). De inhoud van de projecten reikt dan ook van architectuur via economische sanering tot aan stimulering van wetenschap (zie overzicht van beleidsthema's). Zo hebben de REGIONALEN o.a. gezorgd voor de renovatie van kloosters en oude fabrieksgebouwen en voor nieuwe functies van deze gebouwen, zoals kunst- en ontmoetingscentra. Het economisch beleid omvat dus meer dan alleen het stimuleren van het bedrijfsleven. Men gaat ervan uit dat een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor hoog gekwalificeerd personeel doorslaggevend kan zijn voor het succes van de regio op lange termijn.

Overzicht van beleidsthema's waaronder de projecten vallen

– Innovatieve stedelijke ontwikkelingen	– Landschap als toeristische potentie
– Impulsen voor de vestigingsplaats	– Onderweg naar Europa
– Cultuur, educatie en onderwijs	– Milieu, energie en mobiliteit

Een ander doel is het uitlokken van nieuwe projectideeën. De REGIONALEN beogen hoogwaardige en bijzondere projecten te stimuleren. Daartoe is in elk van de zes uitverkoren regio's een programmaorganisatie (agentschap

of regiomakelaar) opgezet. Het gaat om een kleine eenheid van procesbegeleiders en netwerkers die in ca. 5 jaren alle activiteiten aanstuurt. Een belangrijke taak is het in contact brengen van de initiatiefnemers met deskundigen, architecten en kunstenaars. Verder zorgen de procesbegeleiders voor kwaliteitscontrole via een strenge selectie van projecten en via offerteprocedures voor de uitvoering van grote bouw- en inrichtingsprojecten. Omdat de agentschappen een NV zijn, kunnen ze onafhankelijk en bedrijfsmatig opereren. Ze worden gecontroleerd door een stuurgroep van bestuurders van regionale overheden en maatschappelijke organisaties.

Ervaringen in het Münsterland

In 2004 vond de REGIONALE plaats in Münsterland. Het betrof een landelijk gebied met 280.000 inwoners, en slechts één grote stad (Münster). Het samenwerkingsverband bestond uit 38 gemeenten en 2 regio's ("Kreise"). Het gebied staat bekend om zijn traditie van lokale zelfstandigheid en decentrale beslissingen. Grootschalige samenwerking was dan ook een hele stap.

Het REGIONALE 2004 gebied is afgebakend via het stroomgebied van de rivier de Ems. Motto was dan ook "links und rechts der Ems", met als centraal thema de waterstaatkundige, toeristische en landschappelijke herontdekking van de rivier. Een tweede thema was het cultuurlandschap dat wordt gekenmerkt door een 'parklandschap' van boerderijen, kastelen en kloosters. Een derde rode draad was de rol van kunst bij het zichtbaar maken van de regionale identiteit. Het eerste initiatief dateert van 1997 toen bestuurders van het stadje Rheine een aantal workshops hielden om ideeën te ontwikkelen en een "coördinatiegroep" te vormen. In 1998 is een visieplan met thema's en projectideeën ingediend bij de deelstaat NRW. Het jaar daarop is de toestemming ontvangen en is een "Ontwikkelingsagentschap REGIONALE 2004 NV." opgericht. Van het jaar 2000 t/m 2005 was een kleine staf samen met externe adviseurs bezig met projectontwikkeling, presentatie en afsluiting van het REGIONALE 2004 programma.

Voorbeeld: De “EmsAuenWeg” (REGIONALE 2004)

De “EmsAuenWeg” is een bovenregionaal recreatief fietspad van 110 km langs de rivier de Ems. Bedoeling was om de regio een ‘ruggengraat’ te geven en het rivierenlandschap opnieuw te laten ontdekken. Het fietspad en zijn voorzieningen zijn zorgvuldig vorm gegeven. Er zijn ‘informatieblokken’, banken en uitzichtstorens in een herkenbare stijl. Dit omvatte een investering van 4,6 miljoen Euro. Beheer is in handen van het regionaal toerismebureau.

[zie ook: www.emsauenweg.com en www.muensterland-tourismus.de]

Al vroeg in het proces ontstond een portfolio van ruim 500 projectideeën. Daaronder waren veel bestaande ideeën die door bezuinigingen van de gemeentefinanciën in de lade waren verdwenen. Via workshops, gesprekken met experts (o.a. architecten) en prijsvragen heeft het agentschap gezorgd voor een selectie, opwaardering en verdere uitwerking van ideeën. Na deze ronde bleven ca. 50 perspectievolle projectvoorstellen over. Deze zijn verder uitgewerkt en gebundeld onder thema’s als ‘waterwegen’, ‘landschappelijke en bouwkundige parels’ en ‘regionale netwerken’. Uiteindelijk zijn 32 projecten gerealiseerd en in de REGIONALE 2004 gepresenteerd. Sommige grotere projecten zijn intussen gestart met de uitvoering en hebben daartoe (internationale) offerteprocedures gevolgd.

De verantwoordelijkheid voor de realisatie van de projecten lag bij de ‘projectdragers’, meestal gemeenten of regio’s. Voor enkele experimentele projecten trad het agentschap op als trekker. In totaal is 88 miljoen Euro geïnvesteerd, waarvan 65 miljoen (75%) door de deelstaat NRW. In ongeveer de helft van de projecten hebben ook private partijen deelgenomen, maar eerder met kleine bedragen. Aan de evenementen in het slotjaar 2004 (waaronder theater, muziek en spektakel) namen ongeveer 350.000 mensen deel.

Er bestaat grote tevredenheid over de resultaten. Er zijn enkele hoogwaardige producten op het gebied van nieuwbouw, renovatie, landschaps-architectuur en recreatie gerealiseerd waarbij duidelijk is bijgedragen aan de regionale identiteit. Het toerisme heeft een impuls gekregen, maar verdere economische effecten zijn nog niet onderzocht. Minder enthousiast zijn de adviseurs van het agentschap over de vernieuwingsgezindheid in de regio. Ook de betrokkenheid van organisaties en bedrijven viel tegen.

Een aantal ambitieuze initiatieven zijn dan ook niet gerealiseerd. Zo bleek de besluitvorming over de nieuwbouw van een stedelijk museum taaier dan gedacht. Ook een project over de landbouw als producent van regionale specialiteiten kwam niet van de grond. Oorzaak was de weerstand van de landbouworganisatie in de stuurgroep, die zich verzette tegen het selectief stimuleren van een bepaalde, slow-foodachtige beweging.

“100 Grüne Klassenzimmer” (REGIONALE 2004)

Een opmerkelijk project is de aanleg van “groene klaslokalen” in het hele projectgebied van de REGIONALE 2004. Doel was de klassieke schooltuinen onder te brengen op het platteland en ze om te vormen tot een nieuwe aantrekkelijke vorm. Kunstenaars hebben samen met kinderen een stramien van bomen, struiken en metalen elementen ontwikkeld, geïnspireerd op streekeigen boerentuinen. Iedere tuin van 50 – 100 m² heeft een markering en een informatiepaneel. Dit omvatte een investering van 360.000 Euro. In 2005 waren er 65 groene klaslokalen in de regio; het doel is 100 stuks.

[zie ook www.100grueneklassenzimmer.de]

REGIONALES na 2010

In 2006 heeft een wetenschappelijk instituut in opdracht van de regering van NRW een tussentijdse evaluatie gemaakt van de REGIONALES.

De belangrijkste aanbevelingen zijn:

- ga door met de REGIONALEN na 2010,
- selecteer nieuwe gebieden via een nieuwe wedstrijd van 2 ronden,
- vraag naar kleinere gebieden met functionele samenhang en een ruimtelijke identiteit,
- minder thema's,
- meer betrokkenheid van organisaties en bedrijven uit de regio.

De deelstaat NRW is nu bezig met nieuw beleid voor REGIONALES na 2010. Er zijn nog geen besluiten, maar er zijn signalen dat de regering wil doorgaan met dit instrument.

2.3 Piemonte, Italië

Hielke van der Meulen

Eind jaren '70 werd in het Piemonte stadje Bra, ten zuiden van Turijn, de basis gelegd voor een internationale beweging die zich inzet voor de cultuur, smaak, kennis en duurzaamheid van ons eten: Slow Food. Een groepje 'rode' vrijwilligers, dat lokale culturele activiteiten organiseerde, zag met lede ogen hoe de eens befaamde wijnen van hun streek (Monferato, Alba, Langhe, Roero) teloor waren gegaan aan industrialisering van de voedselsector. Daarnaast had het verdwijnen van de ambachtelijke leerindustrie veel mensen in en rond Bra werkeloos had gemaakt.

Tegelijk zagen ze de cultuur-economische potentie van de eigen wijnstreek als een Côte d'Or in de dop. Ook zagen ze het belang in van de vele lokale en regionale verenigingen en stichtingen die een kostbaar stuk sociaal kapitaal vormden waar de beweging dankbaar gebruik van zou maken. Dit leverde sponsors en vrijwilligers op, maar ook toegang tot lokale en regionale politici, die *Slow Food* bij veel van de hieronder genoemde activiteiten steunden. De voornaamste ingrediënten van *Slow Food* waren en zijn: cultuur als economische basis, toegewijde leiders, vrijwilligers, realisme, bruggen bouwen tussen heel verschillende mensen, en het lef om de lat hoog te leggen en klein te beginnen.

Geschiedenis

De voortrekkers van *Slow Food* (Carlo Petrini, Piero Sardo, Alberto Capatti) kozen voor de praktische weg. Geen intellectuele discussies over hoe de wereld in elkaar zou moeten zitten, maar wijnproeverijen waar ook gewone mensen welkom waren. Al gauw zetten ze her en der wijncursussen op. Verder stichtten ze de vereniging "Vrienden van de Barolo" en legden een register van wijngedebies aan, dat tot op vandaag onveranderd is en de basis legde voor menige D.O.C.-wijn.

Afkeurende reacties kwamen er uit de eigen politieke hoek op de "bacchanalen", en van de eerbiedwaardige *Accademia di Gastronomia Italiana*, voor wie de blinde proeverijen, het gewone taalgebruik, en het aan het woord laten van boeren een onwelkome revolutie vormden. Maar verder lukte het *Slow Food* om mensen en partijen met verschillende achtergronden en belangen bij elkaar te brengen.

Het kleine restaurant Boccondivino in Bra fungeerde midden jaren '80 als uitvalsbasis. Er werden een VVV-kantoor opgezet en een verzendhandel in streekproducten, want na de wijn kregen ook andere voedselproducten uit de regio aandacht. Evenals de traditionele eetgelegenheden, waar men eenvoudige regionale gerechten met goede lokale ingrediënten serveerde, maar die dreigden te verdwijnen. *Osterie d'Italia* betekende de redding voor menige herberg en is inmiddels uitgegroeid tot een vuistdikke restaurantgids. Begin jaren '90 breidden de activiteiten zich uit over andere Italiaanse regio's en werden nieuwe activiteiten ontwikkeld, zoals smaaklessen op scholen. Maar de grote doorbraak van de beweging kwam in 1996, op de eerste Salone del Gusto (gastronomische topbeurs) in Turijn. Tegelijk ging het Ark van de Smaak programma van start. In deze symbolische Ark worden bedreigde traditionele streekproducten opgenomen; hun geschiedenis en productiewijze worden beschreven en hun makers gepromoot. In tweede instantie zijn voor de meeste urgente Ark-producten zogeheten presidia opgezet: de makers worden bijeen gebracht, een productie-reglement opgesteld, een folder gemaakt en afzetkanalen ontwikkeld, teneinde een betere prijs te realiseren.

Profilering

In 1990 reeds was de internationale visie benadrukt door de keuze van de naam *Slow Food* (ontleend aan een protestdemonstratie in 1986 tegen de opening van een McDonald's restaurant in Rome). Ook werd officieel de internationale vereniging *Slow Food* opgericht. De internationalisering kreeg vooral vanaf 2000 vorm, met de *Slow Food* Prijs voor Biodiversiteit (2000-2004), de lancering van de Ark & Presidia buiten Italië, de University of Gastronomic Sciences (UGS) en Terra Madre (2004-), een tweejaar-

lijks programma, waaraan in 2006 5.000 vertegenwoordigers van “food communities” van over de hele wereld, 1.000 koks en 400 afgevaardigden van sympathiserende universiteiten deelnamen.

Bij dit alles is de organisatorische basis steeds de lokale *Slow Food* afdelingen, de convivia, en hun vrijwilligers. Zij bepalen het democratische karakter van de vereniging (afgevaardigden van de convivia kiezen om de zoveel jaar het internationale *Slow Food* bestuur, en het nationale, indien aanwezig). In principe kan iedereen binnen de eigen regio een *Slow Food* beweging beginnen en bepalen wat men gaat organiseren: excursies, benefietdiners, proeverijen, lijsten met goede adresjes, schooltuinprojecten, cursussen, enz. Een actief convivium organiseert maandelijks een activiteit voor de leden en een paar maal per jaar activiteiten voor een groter publiek.

Terug naar de Piemonte, waar zich het hoofdkantoor bevindt en naar verhouding ook de meeste convivia en presidia zitten, en dat als regio het meest van de beweging profiteert. De grote beurzen (Salone en Cheese) trekken tienduizenden internationale bezoekers, die er vaak terugkomen voor vakantie. Lokale producenten worden intensief betrokken bij de onderwijsactiviteiten van de UGS en allerlei cursussen.

Streekproducten

Om een indruk te geven van de verscheidenheid aan traditionele streekproducten die *Slow Food* in de Piemonte ondersteunt d.m.v. presidia: Sambuca lam, Bella di Garbagna (kers), kapoen van Morozzo, kardoen van Nizza Montferrato, Cevrin van Coazze (kaas), konijn van Caramagnola, aardbei van Tortona, kip van Saluzzo, Maccagno (kaas), Montébore (kaas), mortadella van Val d’Aosta, mustardella van Valli Valdesi, paletta van Coggiola (salame), meliga van Monregalese (koekje), hoornvormige paprika van Caprauna, Piemontese rund, Robiola van Roccaverano (kaas), Saras del Fen (zachte kaas), hoofdkaas van Gavi, goudbarbeel van Poirino, schapenkaas van de Langhe, en oude appel- en perzikrassen.

De meeste van deze producten waren 10 jaar geleden vergeten en bijna verdwenen. In eerste instantie ging het meest om kazen en vleeswaren, later ook oude landrassen. *Slow Food* neemt zelf het initiatief voor een Presidium en kiest nadrukkelijk voor de makers in de plaats of streek van oorsprong en voor de traditionele productiewijze, ook als hierdoor mensen worden uitgesloten of afhaken. Soms wordt er actief naar nieuwe producenten gezocht.

Dikwijls gaat om kleine volumes. In het geval van de Cappone di Morozzo, het eerste Italiaanse Presidium, zijn er 60 producenten die elk niet meer dan 200 kapoenen per jaar mogen leveren. Bijna allen doen het voor de hobby en om er bij te horen, maar de reputatie en economische potentie zijn inmiddels enorm. Men verkoopt de meeste kapoenen rechtstreeks aan particulieren, en de rest aan slagers en restaurants in de streek. Elk jaar vindt er in december in het kleine dorpje (1.500 inwoners) een festival plaats rond de kapoen. Hier worden de kapoenen gekeurd en prijzen uitgedeeld. In het gemeentehuis hangen schilderijen van kunstenaars die zich door de Cappone di Morozzo hebben laten inspireren.

Het Presidium van de Chaamse Pel, waarvoor *Slow Food* Nederland in 2003 de eerste contacten legde met enkele hobbyhouders in Chaam, lijkt in veel opzichten op dat van de Morozzo. Voordat de promotie en verkoop op gang komt, gaan er jaren van onzichtbare voorbereiding aan vooraf, door mensen die zo ‘gek’ zijn er hun vrij tijd voor op te geven.

2.4 Leren van het buitenland

Jannemarie de Jonge en Joost Tersteeg

De voorgaande referentiebeelden in de hoofdstukken 7, 8 en 9

hebben we hieronder kort getypeerd:

Baie de Somme, Frankrijk

Dit gebiedsontwikkelingsproject laat zien hoe nieuwe economische dragers een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de rehabilitatie van een ruraal gebied? In dit geval gaat het om de ontwikkeling van het Picardische kustgebied met als belangrijkste thema's: ecologie (internationaal belangrijk Wetland), economie (recreatie/toerisme), en leefbaarheid (voorzieningen, vestigingsklimaat). Een samenwerkingsverband tussen overheden (SMACOPI) stuurt de ontwikkeling aan. Men ontwikkelt een 'regionaal landschappelijk pretpark', verblijfaccommodaties en recreatieve infrastructuur (fiets-/wandelpaden, etc.). Revenuen worden deels geïnvesteerd in bescherming en versterking van de ecologische waarden van het gebied. Het concept draait inmiddels een flink aantal jaren. Het is tot dusverre zeer succesvol: er is sprake van een evenwichtige ontwikkeling van People, Planet en Profit.

Münsterland, Nord-rhein-Westfalen

De REGIONALE is een instrument van het regionale structuurbeleid van de deelstaat Nord-rhein-Westfalen (NRW). Alle regio's kunnen in competitie meedingen naar uitvoering van een REGIONALE via een ontwikkelingsplan dat door regionale actoren gezamenlijk is opgesteld. Wanneer een regio wordt uitverkoren dan kunnen de voorgestelde projecten verder worden uitgewerkt en gerealiseerd met subsidie van de deelstaat. De inhoud van de projecten reikt van stedenbouw en landschappelijke herinrichting via toerisme en cultuur tot aan economische sanering, wetenschap en educatie. Alle projectontwikkeling mondt uit in een feestelijke presentatie aan de openbaarheid. Als voorbeeld voor deze projectgerichte samenwerking heeft de "Internationale Bauausstellung (IBA) Emscherpark" gediend. Daar is het oude industriële complex van het Roergebied omgebouwd tot een aantrekkelijk multifunctioneel parkgebied.

Piemonte, Italië

Ontwikkeling van de internationale Slow Food-beweging die zich inzet voor cultuur, smaak, kennis en duurzaamheid van ons voedsel. Vanuit het Italiaanse Piemonte is door een aantal voortrekkers vanuit de lokale praktijken een bloeiende organisatie met tal van vertakkingen opgezet. Langzamerhand worden innovatieve praktijken meer geïnstitutionaliseerd zoals de lokale Convivia, de 'Presidia' (ketenkeurmerken), de Salone del Gusto, de 'Ark van de Smaak' en de University of Gastronomic Sciences.

Relatieve accenten in de drie voorbeelden:

Thema	Frankrijk	Duitsland	Italië
Besturen in plattelandsnetwerken	xx	xxx	x
Leefbaarheid	xx	x	xxx
Economische ontwikkeling	xx	xx	xx
Economische ontwikkeling	xx	xx	xx

Lessen uit de voorbeelden

We kunnen de volgende lessen trekken uit deze buitenlandse voorbeelden voor de Nederlandse en Brabantse praktijk van de plattelandsontwikkeling:

1. Gedeelde zorg, liefde en ambitie voor de 'regionale identiteit', streekgebondenheid, zijn een noodzakelijke voedingsbodem. Vaak wordt dit uitgedragen door enkele markante persoonlijkheden die zich gesteund weten door een achterban. (*veel 'liefdewerk oud papier', niet louter rationale economische berekening, doorzettingsvermogen, aanstekelijk werken*)
2. Selecteer op kwaliteit; leg de lat hoog. (keuringen, prijzen, competities, productielimieten, begeleiding door kwaliteitsbureau)

3. Maak initiatieven zichtbaar en vier successen. Werk aan publieke aandacht. *(Festivals, publieke presentaties, manifesten, excursies, proeverijen, PR-strategie etc).*
4. Succes heeft tijd nodig (enkele decennia). De voorbeelden zijn begonnen op experimentele basis en hebben in de praktijk hun kwaliteit bewezen. Organisatorische structuren/ instrumenten zijn er 'al doende' onder gelegd. *(Voorbeelden hebben hun bron al in de jaren 70-80; nu internationale uitstraling).*
5. Zachte factoren bepalen het succes (cultuur, kunst, landschap, natuur). *(Bij alle voorbeelden wordt ingespeeld op toenemend belang van de beleveniseconomie; emotie verkoopt, verbindingen gelegd tussen ruimtelijke ontwikkeling en sociaal-culturele, educatieve, architectonische, kunstensector).*
6. Er ontstaan nieuwe samenwerkingsverbanden, allianties en coalities (publiek-privaat, lokaal-regionaal, regionaal-internationaal). *(Netwerken herschikken zich, instituties worden soms links of rechts ingehaald of uitgerangeerd; gevestigde orde wordt opengebroke, niches krijgen een kans).*
7. Ondanks tegenwerking van gevestigde partijen toch doorgaan. *(Tegenwerking is een teken dat er iets nieuws ontstaat wat bedreigend is voor de gevestigde orde. Te veel (te vroeg) op consensus gaan zitten is funest).*

Deel III

Advies

3.1 Duurzaam platteland in Brabant; een analyse

Ina Horlings

Op basis van de voorgaande essays en buitenlandse voorbeelden gaan we in dit hoofdstuk in op een samenvattende analyse van het Brabantse platteland. Uitgangspunt is dat er niet één weg is naar een duurzame toekomst van het Brabantse platteland.

We schetsen in paragraaf 2 en 3 eerst een aantal hoofdlijnen van duurzame plattelandontwikkeling in Brabant, vroeger, nu en in de toekomst. Een belangrijk kader voor de huidige plattelandontwikkeling vormt de reconstructie. Daarbij doen zich een aantal dilemma's voor die we beschrijven in paragraaf 3.

Het Brabantse platteland vroeger en nu

Bestaat er wel een Brabants platteland? Een veelgebruikte definitie van platteland is die van het CBS⁵⁷. Volgens deze definitie kan een groot deel van het Brabantse grondgebied tot het platteland worden gerekend⁵⁸. In Brabant is echter, meer dan in andere provincies, sprake van een toenemende economische en sociaal-culturele verwevenheid tussen stad en platteland. Feitelijk vormt Brabant een relatief verstedelijkte provincie. Er dient echter onderscheid gemaakt te worden tussen het platteland als fysieke entiteit en het platteland als beleefde kwaliteit. In de perceptie van burgers, boeren en buitenlui in Brabant is er sprake van een grote variatie aan "plattelandschappen" in Brabant.

Brabant vroeger

De provinciale ruimtelijke ordening die in de jaren zestig doorbrak versterkte de ruimtelijke tegenstelling tussen stad en platteland. Dit had als doel het stedelijk ruimtebeslag te beperken en een gezonde rationele ontwikkeling van de landbouw mogelijk te maken. Bij de uitvoering hiervan stuitte men echter op de barrière dat in Brabant, in vergelijking met de rest van Nederland, de scheiding van stad en platteland zeer diffuus is. Dit is versterkt door het gespreide verstedelijkingspatroon en de opbouw van de Brabantse dorpen met hun lintbebouwing. In de naoorlogse

provinciale welvaartsbeleid is het gespreide patroon nog eens benadrukt. De ingezette economische expansie van de dorpen liet zich vervolgens maar moeilijk in een andere richting ombuigen⁵⁹.

In de jaren negentig werd de verstedelijking van het Brabants platteland vervolgens als een belangrijk probleem gezien en aangeduid met de 'vervlakking' van Brabant: steden en dorpen groeiden steeds meer naar elkaar toe, waardoor ze hun eigen identiteit dreigden te verliezen. Gesignaleerd werd dat: *"door de wildgroei van bestuurloos uitdijende steden en dorpen de provincie dreigt dicht te slibben en te verworden tot een non-place urban realm zoals dat in sommige Amerikaanse steden te zien is"*. Men verwachtte een uitbreiding met 60.000 ha stad in 2050. Gezien deze zorg is het niet verbazingwekkend dat één van de belangrijke statements in het manifest Brabant 2050 was: *"In Brabant 2050 is in sociaal-economisch opzicht het onderscheid tussen stad en platteland verdwenen....Bestaat het landschap uit nieuwe uitgestrekte natuurgebieden, waartussen verscholen sterk gedecentraliseerde woon- en werkkernen zullen liggen, afgewisseld door slechts enkele stedelijke concentraties"*.

Brabant nu

Ook al wordt de scheiding tussen platteland en stad meer diffuus, het beleid en bestuur van stad en land staan vaak nog met de rug naar elkaar toe. Een actuele vraag is of gestreefd moet worden naar óf scherpere óf juist diffusere grenzen tussen stad en platteland. Dit is des te meer relevant daar in Brabant een aantal gebieden liggen die moeilijk te beschrijven zijn als stad óf land, en beter getypeerd kunnen worden als *"tussenland"*, onbestemde gebieden, met een combinatie van woningen en bedrijfspanden, bedrijvigheid, oud en nieuw gebruik, vaak te vinden op knooppunten van infrastructuur. Voorbeelden daarvan zijn de Brabantse Langstraat, gebieden tussen Tilburg en Breda, in de buurt van verschillende auto-wegen, in de omgeving van Eindhoven en tussen Den Bosch en Oss.

Een voordeel van het verspreide vestigingspatroon in Brabant is dat problemen rond leefbaarheid, bereikbaarheid of leegloop hier minder

spelen dan in andere provincies. De leefbaarheid in Brabant is redelijk goed te noemen door de gunstige woonsituatie, de grote maatschappelijk participatie, het grote autobezit met een uitgebreid wegennetwerk. Elke Brabander is binnen een halfuur in een plaats met veel voorzieningen. De sociale participatie van nieuwkomers is bijna net zo groot als die van autochtonen. Jongeren tussen 16 en 30 jaar zijn relatief afwezig op het platteland, maar als ze gaan trouwen, trekt een deel weer naar het platteland⁶⁰.

Nederland is goed als netwerklid door het pragmatisme, de open communicatie en korte afstanden⁶¹. Dit geldt in het bijzonder voor Brabant. Er is een sfeer van 'ons kent ons', waarbij burgers, bestuurders en ondernemers elkaar voortdurend tegenkomen op wisselende podia. Die kracht kan benut worden voor duurzame plattelandsontwikkeling. Economisch staat het platteland op eigen benen. Handel en industrie zijn de belangrijkste sectoren. Tussen 1995-2005 is de economische productie in het landelijke gebied met 17% gestegen. Wel stelt de SER Brabant dat op termijn nog forse inspanningen nodig zijn, om aan de Europese Lissabon-doelstellingen te voldoen, bijvoorbeeld door meer ruimte te bieden aan vernieuwende concepten⁶². Uit de Telos Duurzaamheidsbalans 2006 blijkt dat er op een aantal terreinen duidelijk vooruitgang is geboekt ten opzichte van het verleden.

De voorraden arbeid, kennis, ruimtelijke vestigingsvoorwaarden en economische structuur hebben zich de afgelopen vier jaar positief ontwikkeld. Het investeringsniveau en het aantal bedrijven met voldoende rendement en de voorraad grondstoffen kennen daarentegen een duidelijk negatieve ontwikkeling. De aantrekkende economie legt een extra druk op de infrastructuur. Ook wordt relatief veel grond benut voor nieuwe bedrijventerreinen⁶³. In Brabant is de gronddruk en -prijs hoog, wat, samen met het agrarische erfrechtstelsel⁶⁴, bijgedragen heeft aan de intensivering van de landbouw en de beperkte ruimte voor ontwikkeling van de grondgebonden landbouw. Ook in ecologisch opzicht is sprake van een toename van het kapitaal de laatste vier jaar. Echter, de kwaliteit van het oppervlaktewater en grondwater is nog steeds zorgelijk en die van de bodem zelfs dramatisch⁶⁵.

De toekomst van het Brabantse platteland

De toekomst is nauwelijks te voorspellen. Te verwachten valt wel dat algemene maatschappelijke trends ook het platteland zullen beïnvloeden⁶⁶:

- Veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking
- Toename van individualisering
- Behoeftes aan identiteit, geborgenheid en herkenbaarheid
- Burgers worden veeleisender
- Voortschrijdende technologische ontwikkeling
- Internationalisering en regionalisering
- Toename van mobiliteit
- Klimaatverandering
- (Versneld) opraken van natuurlijke hulpbronnen.

Meerdere scenario's zullen zich parallel ontwikkelen, aansluitend op de trends van internationalisering en regionalisering. Globaal gezegd is er sprake van een 'bi-polarisatie' van het platteland⁶⁷. Enerzijds een ontwikkeling naar grootschalig en intensief grondgebruik in de landbouw en agribusiness. Anderzijds een ontwikkeling gericht op behoud van het kleinschalige cultuurlandschap, erfgoed en verbreding van agrarische functies, op basis van de kenmerken van de omgeving.

Het is de vraag in hoeverre de landbouw een dominante factor zal blijven in het gebruik en beheer van de ruimte. Dé landbouw heeft nooit bestaan – en de landbouw van nu zal er in de toekomst zeker anders uitzien. Landbouw levert naast de agrarische productie steeds meer aanvullende diensten (vooral in de vorm van toerisme, verkoop van streekproducten, zorg en educatie) en wordt een leverancier van duurzame energie. Dit zal zich vooral manifesteren in de stedelijke randzones. Verbrede landbouw kan zo sterk bijdragen aan de economie (werkgelegenheid, bedrijfscontinuïteit), ecologie (milieuvriendelijke productiesystemen, natuur-, water en landschapsbeheer) en sociaal-culturele ontwikkeling (behoud streekidentiteit) van het platteland. Na een langdurige eenzijdige ont koppeling van landbouw en omgeving, komen er weer meer verbindingen tussen de land- en tuinbouw en de regionale samenleving. De dienstverlening op het platteland wordt daarbij meer een afspiegeling van stedelijke behoeften.

Naast landbouw en verstedelijking nemen andere vormen van grondgebruik in betekenis toe zoals paardenhouderij⁶⁸, recreatie, wonen, natuur- en waterbeheer. Er is volgens de provincie Brabant een behoefte aan 25.000 woningen in de landelijke regio's⁶⁹ en meer groen bij de steden. Er liggen kansen voor multifunctioneel grondgebruik, zoals het combineren van waterberging met natuurontwikkeling, vervoer, wonen en/of recreëren. We identificeren een aantal belangrijke ontwikkelingen die de komende decennia belangrijke gevolgen hebben voor het Brabantse platteland.

Belangrijke ontwikkelingen

Ten eerste de verdere *ontwikkeling en opschaling van de landbouw*.

Volgens het LEI verdwijnen er landelijk de komende tien jaar ongeveer 24.000 bedrijven. De ZLTO schat wel in dat de afname van het aantal bedrijven in Brabant de komende jaren zal temperen. Oorzaken van het dalend aantal bedrijven zijn: de noodzaak tot schaalvergroting, het gebrek aan opvolging en de grondprijs. Terwijl de economische situatie van de grondgebonden landbouw onder druk staat, geldt dit minder voor sectoren zoals glastuinbouw en boomteelt. De ontwikkelingen in de pluimveehouderij zijn identiek aan die in de varkenshouderij, een daling van het aantal bedrijven gecombineerd met specialisatie⁷⁰. Clustering van intensieve veehouderijbedrijven en het combineren van schakels in de keten, bieden kansen op milieuwinst en het vrijkomen van gronden elders. De uitdaging daarbij is dit te combineren met landschapskwaliteit.

Een tweede belangrijke ontwikkeling is dat het voorheen exclusief agrarische platteland zich verbreed naar een *plattelandseconomie* die ook ruimte biedt voor de wensen en behoeften van stedelingen⁷¹. Daarbij gaat het om de vraag naar groen, rust, ruimte en ontspanning. Een sterke groei wordt verwacht op het gebied van zorg. Functies als bouwnijverheid en toerisme en recreatie zullen aan economische betekenis toenemen⁷². In een recent VROMraad-advies wordt ervoor gepleit om recreatie en toerisme niet te zien als bedreiger, maar als potentiële drager van ruimtelijke kwaliteit. Daarbij acht de Raad het van belang niet langer te denken

in termen van elkaar gescheiden sectoren maar te denken in termen van samenhangende en elkaar versterkende clusters en ketens⁷³.

Het platteland wordt ten derde *kennis- en kapitaalintensief*. Duurzaamheid en innovatie gaan steeds meer hand in hand binnen de plattelandseconomie. Door ICT oplossingen is de geringe bereikbaarheid van het platteland voor niet-mobiele mensen minder een probleem. Innovatie in de agrarische sector vindt plaats in de vorm van energielevering, vergisting, en ontwikkeling van nieuwe producten en ketens.

Bepalende tendensen

Ten vierde speelt overal in Brabant de *vergrijzing*. Verwacht wordt dat deze zich relatief het sterkst voordoet in de landelijke regio's. Daar loopt het percentage 65+-ers op tot 25,6% in 2030. In de stedelijke regio's komt dat percentage dan uit op 21,9%. De landelijke regio's vertonen sinds midden van de jaren '90 onafgebroken negatieve binnenlandse migratiesaldi. Het vertrekoverschot van 20-34-jarigen wordt hier niet langer gecompenseerd door vestigingsoverschotten in de andere leeftijdscategorieën. Ook dit draagt bij aan een relatief sterkere vergrijzing op het platteland⁷⁴. Om in te spelen op de vergrijzing zal onder andere meer ruimte gecreëerd moeten worden voor nieuwe woon-zorg locaties.

Tenslotte wordt het toekomstige platteland naar verwachting *schoner*. Dit komt door het huidige milieubeleid en nieuwe Europese regels op het gebied van water- en bodemkwaliteit, maar ook door technische vindingen (zoals toepassing GPS in de akkerbouw, gecombineerde luchtwassers), genetische modificatie en duurzame energie. De effecten van klimaatverandering zullen een grote invloed hebben op de duurzaamheid van het platteland. Vanuit een breder duurzaamheidsperspectief bezien ligt er niet alleen een innovatieopgave ten aanzien van de agrarische productie en het milieu, maar ook ten aanzien van de ontwikkeling van groen-blauwe diensten, waterretentie, innovatieve vormen van samenwerking en de koppeling van groen aan gezondheid. De nieuwe landbouwer zal in de toekomst beter moeten worden betaald voor het produceren van dergelijke maatschappelijk gevraagde functies.

In het nieuwe Brabantse Meerjarenprogramma voor het platteland vormen naast het Investeringsbudget Landelijk Gebied, Europese stimuleringsregelingen een belangrijk onderdeel. De relatie tussen het Brabantse platteland en Europa wordt intensiever door een groter wordende EU markt, de verschuiving van productiezones en de noodzaak om te komen tot een 'level playing field' in Europa. Er is een toenemende spanning tussen de EU en de WTO. Dit vraagt om meer grensoverschrijdende samenwerking van coöperaties in de agribusiness, onder meer met Oost-Europese landen, en het inspelen op marktsegmentatie⁷⁵. Dit geldt ook voor landbouw die zich richt op regionale producten.

In de toekomst worden sociaal-culturele kenmerken van regio's van meer betekenis als motor van regionale ontwikkeling. Daarnaast gaat het om het inpassen van ontwikkelingen in het landschap. Er is meer aandacht nodig voor de wijze waarop sociale en landschappelijke factoren bijdragen aan de regionale economie⁷⁶. Er liggen kansen ten aanzien van nieuwe functies voor cultureel en natuurlijk erfgoed. In samenhang daarmee ontstaan nieuwe landschappen zoals energie-, water-, zorg-, of parkachtige woonwerk landschappen. Om nieuwe economische kansen te benutten, bijvoorbeeld in vrijkomende agrarische bebouwing, én cultuurhistorisch waardevolle monumenten te behouden, is een verschuiving nodig van procedurele, kwantitatieve overheidstoetsing, naar kwaliteitstoetsing op basis van duurzaamheidscriteria⁷⁷.

Een pluriform platteland

Het platteland van de toekomst is pluriform. Ook in de zin dat de verschillende maatschappelijke wensen steeds moeilijker met elkaar ruimtelijk verenigbaar zijn. Maar wat vinden burgers eigenlijk van het (Brabantse) platteland? In een recent onderzoek onder 800 Nederlanders vindt 84% van de Brabanders het platteland belangrijk. De meerderheid van de Nederlanders zoekt dat belang vooral in de rust en ruimte die het platteland biedt⁷⁸. Uit de Telosbalans komt naar voren dat in de ogen van de Brabanders het gewenste Brabant (met inbegrip van het platteland) vooral sociaal moet zijn, met een grote mate van gelijkheid, maar ook ondernemend en wat

minder bescheiden, bouwend aan een verbetering van de kwaliteit van het bestaan vanuit een eigen onafhankelijkheid en op basis van informele structuren. Overigens waardeert de gemiddelde Brabander het Brabantse landschap met een 7,6 relatief hoog⁷⁹.

Een pluriform platteland betekent niet dat overal alles in dezelfde mate en vorm plaatsvindt. Plattelandsontwikkeling is per definitie gebiedsgericht waarbij kansen en bedreigingen per regio verschillen. De Duurzaamheidsraad kiest daarom voor het *perspectief van regionale ontwikkeling*. Duurzame regionale ontwikkeling beperkt zich niet tot een eenzijdig ruraal perspectief, maar richt zich op kansen vanuit een integrale ecologische, economisch en sociaal-culturele visie op de ontwikkeling van stad én land.

Gezien de verschillende maatschappelijke wensen worden de opgaven op het platteland minder eenduidig en complexer. Dit vraagt in de eerste plaats om samenwerking tussen alle partners in de 'civil society'. Er ontstaan nieuwe formele en informele verbanden tussen stad en platteland, maar ook tussen diverse bedrijfssectoren binnen en buiten de landbouw, vormen van zelforganisatie binnen sociale gemeenschappen en horizontale gebiedscoalities tussen agrariërs, MKB, burgers, maatschappelijke organisaties en overheid. De uitdaging is om het particulier initiatief weer sturend te laten worden, maar ingekaderd in een duurzaamheid die ecologisch, sociaal-cultureel én economisch rendement oplevert.

Op het gebied van sturing is er een toenemende behoefte aan een coördinerende rol van overheden bij het afstemmen van die belangen en aan een probleemgerichte vorm van sturing⁸⁰. De flexibiliteit die hiervoor nodig is staat echter op gespannen voet met de huidige wet- en regelgeving, de rolverdeling tussen verschillende overheidslagen, de bestaande bestuurlijke gebiedsgrenzen, de sectorale organisatie van beleid en de 'boedelscheiding' tussen beleid en uitvoering⁸¹. Een belangrijke opgave op het platteland is dan ook te komen tot nieuwe vormen van sturing, helder beleid en "vitale coalities", samenwerking tussen publieke en private partijen die nieuwe handelingsruimte biedt.

De dilemma's van de reconstructie

Het provinciale reconstructieproces is in 1998 gestart met de verkenning van ontwikkelingen en problemen op het Brabantse platteland. Aanleiding voor de reconstructie waren de milieuproblemen in de intensieve veehouderij. In de loop der tijd zijn de doelstellingen echter verbreed naar:

- het verbeteren van de ruimtelijke inrichting;
- het verbeteren van de milieu- en waterkwaliteit;
- het waarboren van de economische veerkracht;
- het verbeteren van de bedrijfsstructuur in de veehouderij;
- het waarborgen van leefbaarheid, inclusief zorg, welzijn en sociale aspecten;
- het tot stand komen van robuuste natuur.

Met de torenhoge ambities dient zich de vraag aan of de reconstructie een adequaat instrument is en kan zijn voor integrale regionale (plattelands) ontwikkeling. De Raad voor het Landelijk Gebied oordeelde hierover in 2003 dat de uitwerking van de reconstructie niet overeen komt met de ambitie van integrale plattelandsvernieuwing. De plannen sluiten volgens de RLG bovendien onvoldoende aan bij de gebiedsproblematiek en wensen en werkprocessen hebben een dermate traditioneel karakter dat werkelijke innovatie wordt belemmerd⁸². In de uitvoering doen zich dilemma's voor die al eerder in kaart zijn gebracht⁸³.

De reconstructieplannen zijn vanuit een fysieke visie opgesteld en gericht op een ruimtelijke zonering van functies. Ze zijn dus “kaart-georiënteerd”. Dit botst met specifieke sociaal-culturele wensen van burgers die niet op kaart kunnen worden ingetekend. De Vereniging van Kleine Kernen heeft al eerder aandacht gevraagd voor de beperkte sociaal-culturele paragraaf in veel reconstructieplannen. De probleemdefinitie en de ruimtelijke insteek binnen de reconstructie bepalen ook deels wie wel en niet meedoet in het besluitvormingsproces. Partijen die zich richten op leefbaarheid zijn minder betrokken in het proces. Zo blijkt uit een studie dat vrouwen een beperkte rol spelen in de besluitvorming over reconstructieprocessen⁸⁴.

De begrenzing van reconstructiegebieden bevestigt de bestuurlijke scheiding tussen stad en land en verhoudt zich slecht tot ontwikkelingen, die hun oorzaak of oplossing vinden op een lager of juist hoger schaalniveau. Denk bijvoorbeeld aan de klimaatverandering. Voor het oppakken van leefbaarheidsproblemen kan juist een lager schaalniveau wenselijk zijn, dat meer aansluit bij de sociale samenhang in een streek. Economische ontwikkeling is sowieso nauwelijks binnen geografische grenzen op te vangen. Daarnaast is een complicatie dat de grenzen van reconstructiegebieden niet parallel lopen met de begrenzing van andere gebiedscategorieën (zoals het Nationaal Landschap).

Ruimtelijke schalen lopen kortom steeds meer door en uit elkaar, onderdeel van wat de socioloog Manuel Castells eerder heeft bestempeld als een netwerksamenleving. De reconstructie heeft daar onvoldoende greep op. Gebiedsmakelaars en streekmanagers spelen een belangrijke rol in het vertalen van regiovragen naar concrete projecten. Begrijpelijkerwijs richtten men de inspanningen het eerst op het ‘laaghangend fruit’, gemakkelijk uitvoerbare projecten waarvoor geld en draagvlak is. Daardoor worden ten eerste kansen gemist om te komen tot opschaling en koppeling van initiatieven en projecten. Ten tweede zijn voor een transitie van het platteland niet alleen kleine stappen, maar ook sprongsgewijze innovaties nodig⁸⁵. Deze vragen om een lange termijn aanpak en “broedkamers” voor innovatie.

Binnen de reconstructie gaat het om integratie van beleidsdoelen. Daarbij is maatwerk nodig. Dit staat echter vaak op gespannen voet met wet- en regelgeving, met name op het gebied van de ruimtelijke ordening. Projecten die buiten de plan- en regelkaders vallen, vergen daardoor vaak jarenlange inzet en doorzettingsvermogen van initiatiefnemers. Reconstructiegebieden hebben bovendien te maken met een stapeling van plannen⁸⁶. Meer flexibiliteit is dus van belang. De zonering binnen reconstructieplannen biedt kansen, maar er vindt te weinig gebiedsdifferentiatie plaats tussen en binnen gebieden. Dit vraagt om heldere keuzen. Gebiedsdifferentiatie vergt ontwikkelingsgericht handelen. Vaak wordt echter teruggevallen op vormen van beheersplanologie.

Hierdoor wordt dynamiek weggenomen en kunnen veel duurzame initiatieven niet worden uitgevoerd, mede door een belemmerende rol van gemeenten.

Om als ondernemer in te kunnen spelen op de Europese en mondiale concurrentie en als natuurbeschermer op de ecologische relaties over de grenzen heen, is flexibiliteit in beleid en denken nodig. De reconstructie leidt daarentegen onvermijdelijk tot een zekere fixatie op compromissen in de tijd. De reconstructie heeft daardoor maar in beperkte mate een antwoord op autonome ontwikkelingen. Er ontstaat bijvoorbeeld steeds meer landschappelijke spanning tussen de noodzaak bepaalde gebieden te beschermen (EHS, nationaal landschap, cultuurhistorie) en de autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij richting grootschaligheid en clustering van schakels in de keten. De (bestuurlijk complexe) uitdaging is dan ook om te komen tot een dynamisering van de reconstructie om in te kunnen spelen op actuele ontwikkelingen en autonome processen.

Rationele planvorming met reconstructie- en streekplannen sluit maar beperkt aan bij de vele initiatieven die zich los van de beleidskaders ontwikkelen. Voorbeelden zijn de zelforganisatie van burgers in nieuwe coöperaties, omgevingsbeheer door agrarische natuurverenigingen en activiteiten van nieuwe partijen in de plattelandsarena zoals institutionele beleggers en woningcoöperaties. Ook hier is flexibilisering en dynamisering van belang.

Conclusie

Onze conclusie is dat de reconstructie een belangrijk voertuig is voor plattelandsontwikkeling. De reconstructie heeft er aan bijgedragen dat er waardevolle netwerken zijn ontstaan. Deze netwerken bieden kansen, maar opereren nu teveel binnen het keurslijf van de reconstructiewet. Er bestaat het gevaar dat reconstructie de gebiedsontwikkeling vast zet en het innoverend vermogen beperkt. Het is dan ook noodzakelijk de reconstructie te dynamiseren. Reconstructie is niet hetzelfde als plattelandsontwikkeling. De vraag is vervolgens: Hoe zijn beide sporen op een productieve manier met elkaar te verbinden? Deze vraag zal in dialoog met de reconstructiecommissies moeten worden beantwoord.

Met dank aan Antoon Vermeer, Rob Wolters en Hans Mommaas van de Brabantse Duurzaamheidsraad voor hun bijdragen aan dit hoofdstuk.

3.2 Aanbevelingen

Op basis van de voorgaande analyse heeft de Brabantse Duurzaamheidsraad een advies uitgebracht over duurzame plattelandsontwikkeling aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant.

Dit advies omvat de onderstaande acht aanbevelingen voor duurzame plattelandsontwikkeling in Brabant. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen strategische aanbevelingen, gericht op de langere termijn, en operationele aanbevelingen, gericht op de korte termijn.

Strategische aanbevelingen

1. Stel vanuit een integraal stad-land perspectief de regio centraal en dynamiseer daarbij het verhaal van het Brabantse buitengebied

Het is belangrijk oog te hebben voor de gewenste schaal om sociaal-culturele, economische en ecologische problemen aan te pakken. Durf daarom waar nodig administratieve grenzen van gebieden los te laten. Inspirerende voorbeelden van een gebiedsoverstijgende aanpak zijn de regiodialoog de Peel, maar ook het Grensmaas project, de economische ontwikkeling van de Rijn-Schelde Delta, Brabantstad en Brainport Eindhoven. De aanpak binnen het Interregproject LIFESCAPE-YOUR LANDSCAPE laat zien hoe geleerd kan worden uit de praktijk van regio's op uiteenlopende schaalniveau's.

De woonopgave, bedrijfsontwikkeling, de ontwikkeling van de nieuwe kennis- en zorg economie en de doorontwikkeling van de agrarische economie kunnen meer samenhangend gezien worden vanuit een perspectief dat de huidige stad-land scheiding overstijgt. Maak daarbij ook onderscheid tussen verschillende typen Brabantse dorpen: veel dorpen fungeren als buitenwijken van de stad, andere als autonome eenheden.

Omwille van die integraliteit zijn inspirerende gebiedsgerichte 'verhalen' nodig. Brabanders zijn over het geheel genomen tevreden met hun buitengebied. Er is een grote variatie aan landschap en ruimtelijke kwaliteit is

volop aanwezig. Het beeld van het Brabantse buitengebied als geheel is echter te defensief, te besmukt, te gefragmenteerd, te verrommeld en verfrommeld. Het buitengebied wordt nog te weinig gedragen door een motiverend en mobiliserend verhaal. Teveel domineert een verhaal van wat het niet is, en te weinig van wat het wel is. Op het lagere schaalniveau bestaat dat verhaal wel; er is een verschillend verhaal voor de Kempen, de Mortelen, de Peel, en het Groene Woud, maar er is ook een richtinggevend verhaal nodig voor het hogere schaalniveau. Op provinciaal niveau zijn voldoende ingrediënten voor een Brabants verhaal aanwezig: de unieke en fijnmazige mix van rood en groen, van stad en land, van traditie én moderniteit, van gemeenschapszin en ondernemingszin. Er zijn regio's in Europa (Beieren in Duitsland, geheel Zwitserland, Piemonte in Italië, Regio Helsinki in Finland) die van die mix hun ontwikkelingsgerichte handelsmerk hebben gemaakt. Op basis van verhalen ('story-lines') kunnen regio's zich economisch én landschappelijk onderscheiden. Ondernemers kunnen die verhalen mede dragen en (uit)dragen. Zulke verhalen versterken het regionale profiel en geven ondernemers de kans om met verantwoord ondernemerschap verantwoordelijkheid te nemen voor hun leefomgeving.

Het Investeringsbudget Landelijk Gebied schept een kader om gebiedsgerichte financieringsstromen te bundelen. Benut daarnaast ook kansen voor Europese financiering en maak koppelingen met andere financieringsbronnen zoals Pieken in de Delta. Denk en handel kortom dynamisch gebiedsgericht en over de sectoren heen.

2. Streef naar een twee- sporenbeleid voor de land- en tuinbouw en stimuleer grondbeheer en -mobiliteit

Streef naar een land- en tuinbouw die is gericht op de Europese en mondiale markt én op een breed pallet van producten en diensten voor de regionale consument. Overigens werkt ook de regionaal georiënteerde land- en tuinbouw op een EU-markt, maar deze maakt nadrukkelijker gebruik van de eigen omgevingskwaliteit. Beide sporen dienen duurzaam te zijn en vragen om een faciliterende overheid. Het samenspel van

agribusiness, kenniscomplex en primaire land- en tuinbouw biedt kansen in de voeding- en gezondheidsmarkt. Zie ter inspiratie de ontwikkeling in- en rond Eindhoven en Greenport Venlo⁸⁷.

Grondposities zijn vaak bepalend voor een succesvolle uitkomst van gebiedsontwikkelingsprocessen⁸⁸. Bevorder daarom grondmobiliteit en de uitvoering van creatieve vormen van multifunctioneel grondgebruik⁸⁹. Een actief grondbeleid is tevens nodig om *rood voor groen* projecten kans van slagen te geven. Experimenteer met een ontwikkelingsmaatschappij op gebiedsniveau voor een verbeterde uitvoering van deze projecten⁹⁰. Bevorder tevens nieuwe duurzame vormen van grondbeheer. Voorbeelden zijn de teelt van energiegewassen in Oss en het biodiversiteitsproject van de ZLTO⁹¹.

3. Speel in op autonome en toekomstige ontwikkelingen

Het Brabantse platteland wordt sterk beïnvloed door internationale processen en beleidsvorming (EU, WTO, etc.). Die beïnvloeden de markt en de markt bepaalt op haar beurt tot op grote hoogte het platteland. Richt daarom, vanuit een perspectief van duurzame ontwikkeling, de focus op dynamiek, innovatie en ondernemerschap. Zo vraagt de internationalisering van de landbouw om grensoverschrijdende samenwerking van coöperaties in de agribusiness (onder meer met Oost-Europese landen), om kwaliteitsverbetering, en het inspelen op marktsegmentatie⁹². Door de klimaatverandering zullen productiezones in de landbouw verschuiven en wordt de wateropgave urgenter. Ga na hoe die slimmer gecombineerd kan worden met blauwe diensten, wonen en recreatie en landschapsontwikkeling.

Autonome ontwikkelingen zullen onder meer leiden tot een toename van 'burgererven' binnen grootschalig agrarisch grondgebruik. Benut de wensen van de burger-consument als belangrijke toetssteen in het toekomstige platteland. Ook op economisch terrein dient meer en beter ingespeeld te worden op autonome ontwikkelingen, bijvoorbeeld op het gebied van recreatie en toerisme. De Duurzaamheidsraad sluit zich

in dat verband aan bij het recente VROMraad advies⁹³, waarin vrije tijd en toerisme worden benaderd als potentiële dragers in plaats van bedreigers van ruimtelijke kwaliteit.

4. Versterk de relatie tussen ondernemerschap en omgevingskwaliteit en bevorder vitale coalities

Om economische ontwikkelingen te laten bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit en behoud van cultuurhistorie zijn op lange termijn investeringen nodig in de samenhang van het landschap. Dit vergt balanceren tussen planologische kaders en ruimere ontwikkelingsrechten. Stimuleer nieuwe economische functies in het landelijk gebied, bijvoorbeeld in vrijkomende bebouwing, maar wel zo dat de landschappelijke kwaliteit wordt verbeterd. Dit kan door flexibele inzet van regelingen ('ruimte-voor-ruimte, regeling vrijkomende agrarische bebouwing), maar ook door beter landschappelijk *design*. Er liggen veel potenties voor duurzame plattelandsontwikkeling in relatie tot cultuurhistorie, waardevolle monumenten (zoals kloosters en boerderijen) en andere bepalende gebouwen (zoals kerken en industrieel erfgoed), die fungeren als "emotiedragers" in het landelijk gebied. Voorstellen voor nieuwe economische functies, kunnen door kwaliteitsteams worden getoetst op duurzaamheid.

Integrale plannen, bijvoorbeeld voor bestaande en nieuwe landgoederen, moeten kunnen leiden tot wijziging van grenzen van de Ecologische Hoofd Structuur, zeker als dit resulteert in meer robuuste natuur. Grondbeheerders kunnen een belangrijke rol spelen in natuur-, landschap- en waterbeheer. Een eerste stap is het betrekken van agrarische natuurverenigingen als contractpartner in omgevingsbeheer binnen het provinciale Stimuleringskader groen-blauwe diensten. Er is wel maatschappelijke vraag, maar slechts een beperkte markt voor publieke zaken zoals natuur- en landschapsbeheer.

Financiering kan plaatsvinden via regelingen zoals in St. Oedenrode worden ontwikkeld. De regeling biedt agrariërs een reële compensatie voor de beheerskosten en inkomstenderving als gevolg van de aangepaste bedrijfsvoering die de aanwezigheid van waardevolle cultuurhistorische

elementen met zich meebrengt. Een veelbelovend ontwikkelingsperspectief staat of valt bij het bevorderen van nieuwe samenwerkingsverbanden.

De Duurzaamheidsraad meent dat de kracht van Brabant voor een belangrijk deel rust op het bestaan van informele netwerken; ons kent ons. Die kracht, die deels sociaal, deels economisch van aard is, kan beter worden ingezet voor plattelandontwikkeling.

“Vitale coalities” betreffen de samenwerking tussen private en publieke partijen, op basis van inspiratie en betrokkenheid, die energie oproept bij de betrokkenen en burgers mobiliseert. Niet polderen, maar het selectief bijeenbrengen van mensen, die iets te winnen hebben én elkaar iets te bieden. Dit vraagt om een activistische overheid die meer dan nu participeert als partner in projecten. Doel is het daadwerkelijk vormgeven aan een gezamenlijke gebiedsgerichte ontwikkeling op basis van allianties tussen overheden en ondernemers. Voorbeelden daarvan zijn Baie de Somme in Frankrijk en de South Downs in Engeland.

Operationele aanbevelingen

5. Ga in dialoog met reconstructiecommissies over dynamisering van de reconstructie

Met de nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening en de agenda van gebiedsgerichte ontwikkeling komt de reconstructie in een nieuw daglicht. Er is behoefte aan een dynamisering van de reconstructie waarbij gezocht wordt naar verbreding (meekoppelen met nieuwe agenda's, sectoren, schalen, stakeholders) en differentiatie (tussen regio's onderling). Ga als eerste stap hiervoor in dialoog met de reconstructiecommissies. Zoek naar kansrijke koppelingen tussen agribusiness, kenniseconomie, zorg-economie, “creative industries”, vrijetijd en toerisme, het nieuwe energielandschap, en de Brabantse maakindustrie. Ook dat is allemaal platteland!! Ontwikkel een brede agenda voor plattelandontwikkeling in bestuurlijke platforms op gebiedsniveau en communiceer dit met de reconstructiecommissies. De reconstructiecommissies kunnen aansluiten bij deze agenda.

6. Creëer ruimte voor vrijdenkers en innovators en samenwerking in reconstructiegebieden

Benut ‘dwarsdenkers’ zoals kunstenaars en innovators in midden- en klein bedrijf bij de visievorming en projecten in gebieden. Projectmatige innovatie bij ondernemers kan worden bevorderd door goede voorbeelden te laten zien. Werk aan publieke aandacht voor succesvolle voorbeelden (door middel van presentaties, publicaties, prijsvragen, excursies). Ook positieve financiële prikkels en het ruimte bieden aan “broedkamers van innovatie” bevorderen duurzaam ondernemerschap. Een voorbeeld van zo'n aanpak met selectief financiële steun is de Euregionale 2008 in de regio Aken⁹⁴.

Organiseer rondom innovatieve projecten een slimme ‘pooling’ van vertegenwoordigers met mandaat uit verschillende overheidslagen, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven⁹⁵. Binnen de reconstructie moet een koppeling en opschaling van projecten worden bevorderd. Als eerste stap kunnen gebiedsmanagers vergelijkbare projectvoorstellen van ondernemers bij elkaar brengen. Een voorbeeld is de professionalisering en opschaling van de markt voor streekproducten met een combinatie van verticale en horizontale ketenvorming. Hier is een begin mee gemaakt in Brabant. Zie ook als voorbeeld de Piemonte in Italië.

7. Introduceer het begrip veerkracht voor gemeenschappen

Vitale gemeenschappen dragen niet alleen bij aan sociale samenhang maar ook aan innovatie, en economische ontwikkeling. Introduceer het begrip veerkracht voor de doorontwikkeling van dorpen met aandacht voor beleving en betrokkenheid, sociale veiligheid, woonklimaat, verkeersveiligheid en waardering van mensen. Richt de aandacht minder op het creëren van voorzieningen, en meer op het stimuleren van nieuwe netwerken en sociale samenhang, bijvoorbeeld door het bevorderen van ontmoetingsplekken. Daarbij kunnen mogelijkheden benut worden voor zelforganisatie (de coöperatieve supermarkt in Sterksel), ouderenzorg (de woon-zorg-coöperatie Hoogeloon en de “ouderenproofprojecten”) en kansen in de sfeer van de identiteit van het dorpse wonen.

Vrijwilligersorganisaties op dit terrein kunnen worden ondersteund door provincie en gemeenten met geld en kennis.

8. Start een ontwerpexperiment in een regio

Start als provincie een ontwerp experiment ⁹⁶ in een regio (bijvoorbeeld het Groene Woud), om een duurzaam grondgebruikstelsel (landbouw, natuur, water) te ontwikkelen binnen een flexibel systeem van wet- en regelgeving. In zo'n denkoefening, die los staat van de bestaande belangen en veranderingscontext, kan 'out of the box' en toekomstgericht worden nagedacht over nieuwe sturings-principes en instrumenten.

Zo kan gedacht worden aan een gebiedsfonds voor stankrechten dat bewoners zelf beheren, omgekeerde planschade, nieuwe vormen van participatie door burgers op basis van profijtbeginsel of een premie op extensivering. Ook dient daarbij de (potentiële) impact van burgers op het platteland nader verkend te worden.

Noten

1. 1.1 Sanderse, K. (2006) *Opvattingen over het platteland. Onderzoek in vier reconstructieprovincies. Interview .nss*. Uitgevoerd in december 2006 en januari 2007 door het CLM. Zie www.mijnboerenland.nl
2. Hoekema, A.J. en Manen, N.F. van *Typen van legaliteit*. Deventer: Kluwer(1994); Michels, A.M.B. & Meijer, A.J. Horizontalisering van bestuur: een vraag om nieuwe vormen van publieke verantwoording. In: *Bestuurswetenschappen*, Jrg. 57 (4), 2003; Weggeman, J. (2003). *Controversiële besluitvorming. Opkomst en functioneren van groen polderoverleg*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam; Walter J.M. Kickert (2003) Beneath consensual corporatism: traditions of governance in the Netherlands. In: *Public Administration* 81 (1), 119–140.
3. In the Netherlands the government itself underpins the need for a more horizontal approach to planning (BZK, 2003). In the case of rural development the Dutch minister of agricultural starts his agenda for a Vital countryside with the statement that “there is a need for a new social ‘contract’ between citizens and the state. A contract based on a modern government, that guarantees public interest and self-supporting, emancipated and involved citizens with realistic expectation of the capacity of the government” (LNV, 2004).
4. Duke, R. D. en Geurts, J.L.A. (2004). *Policy games for strategic management; Pathways into the unknown*. Amsterdam, Dutch University Press.
5. RLG (2006). *De lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. Rapport no. 75, Den Haag.
6. Dirven, J., J. Rotmans en A.P. Verkaik (2002) *Samenleving in transitie: een vernieuwend gezichtspunt*. Den Haag: Ministerie LNV.
7. Roelofs, A. M. E. (2000). *Structuring policy issues, testing and mapping techniques with gaming-simulation*. Tilburg, Tilburg University Press.
8. Hisschemöller, M. G., P. & Hoppe R. & C.J.H. Midden, C.J.H. (1999). Policy networking or problem structuring: Knowledge use and political choice in Dutch environmental policy. in: *Knowledge, Power and Participation in Environmental Policy*. Policy Studies Review Annual. R. H. M. Hisschemöller, W.N. Dunn and J. Ravetz.
9. Duke, R. D. en Geurts, J.L.A. (2004). *Policy games for strategic management; Pathways into the unknown*. Amsterdam, Dutch University Press.
10. Zie bv Horlings, L.G. Inspelen op veranderingen; de bijdrage van de Agenda Vitaal Platteland aan de transitie van landbouw en platteland, In: *TSL*, 2004.

11. Zie Spaargaren, G. e.a. (2002). *Gedragspraktijken in transitie 1997*, Globus en WUR, Tilburg/Wageningen.
12. Dirven, J., J. Rotmans en A.P. Verkaik (2002) *Samenleving in transitie: een vernieuwend gezichtspunt*. Den Haag: Ministerie LNV.
13. Zie: www.innovatienetwerk.org/nl/concepten/view/52/Buurderij.html
14. Haarmann, W.M.F. en G. Verbong, 2003, Van Maakbaarheid naar duurzaamheid, sturing ruimtelijke ordening, in: *Ruimte voor Duurzaam Brabant*, Telos, 2003.
15. WRR (2006). *De lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. Rapport no. 75, Den Haag.
16. WRR, 2006. *De lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. Rapport no. 75, Den Haag.
17. Dirven, J., J. Rotmans en A.P. Verkaik (2002) *Samenleving in transitie: een vernieuwend gezichtspunt*. Den Haag: Ministerie LNV.
18. Gladwell, 2000. Gladwell, M. 2000. *The Tipping Point: how little things can make a big difference*. Boston: Little, Brown and Company.
19. Rotmans, 2003, p.67. Rotmans, J. 2003. *Transitiemanagement; sleutel voor een duurzame samenleving*. Assen: Van Gorcum.
20. Bron: www.belvedere.nu
21. Gemengde Commissie Administratieve Lastenverlichting Ministerie van LNV (2004), p.9.
22. Ruiters, K. de (2006). Geluk op het Nederlandse platteland. In: *Streekonomie, Netwerk Plattelandsontwikkeling*, 2006.
23. Zie bijvoorbeeld: Brandsen, T., T.C. Ribeiro en P.H.A. Frissen (2005). *De last van sturing; een nieuw perspectief voor de landbouw*, InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Utrecht.
24. Bron: www.belvedere.nu.
25. Informatie van Harrie Vissers, provincie Brabant.
26. Zie www.TransForum.nl, beschrijving Integrated Projects.
27. Zie www.gebiedsplatform.nl.
28. Brandsen, T., T.C. Ribeiro en P.H.A. Frissen (2005). *De last van sturing; een nieuw perspectief voor de landbouw*, innovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Utrecht.
29. Horlings, L.G. 1996. *Duurzaam boeren met beleid; Innovatiegroepen in de Nederlandse landbouw*, Nijmegen.

30. WRR, 2006. *De lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. Rapport no. 75, Den Haag.
31. Bron: Rooy, P. van, A. van Luin en E. Dil (2006). *Nederland boven water; praktijkboek gebiedsontwikkeling*. Habiforum, Gouda.
32. Horlings, I. en M. van Mansveld (2006). *Back to BSIK?* Procesrapportage Green Valley, Telos, Tilburg; Horlings, I. en W. Haarmann (2007, in voorbereiding). *Vitale verbindingen en botsende belangen*. Procesrapportage Nieuwe Markten en vitale coalities Heuvelland, Telos, Tilburg.
33. Voor een zeer recente studie naar leefbaarheid in Brabant: Zie Hans de Kuyper en Joks Janssen, 'Help, verzuipt het kerkdorp? Sociaal-ruimtelijke ordening voor kleine kernen in Noord-Brabant, 1945-2005', Telos/PON.
34. F. van Dam, 'Bericht uit Babylonie: Ruimtelijke containerbegrippen leiden tot spraakverwarring', *Geografie* 10/11 (2002) 15-17.
35. J.J.P. Groot, 'Dorpsbinding en lokaal bewustzijn', in: P.P.P. Huigen en M.C.H.M. van de Velden (red), *De achterkant van verstedelijkt Nederland; de positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving* (Amsterdam/Utrecht 1989) 109-118.
36. Ontwikkeld door Adriaan Koenen. Bron: *Volkskrant* 1-3-2007.
37. Rüpp, P. (2006). Bouwen en werken op een vitaal platteland. In: *Streekonomie*, Netwerk plattelandsontwikkeling, 2006.
38. SER-Brabant (2007). *Midden- en Lange Termijn rapport over de Brabantse economie*, 's Hertogenbosch.
39. Zie ETIN adviseurs (2005), *Economische perspectieven Noord-Brabantse platteland*, Tilburg.
40. Zie Wim Haarmann (red.) (2004), *Tussen droom en daad*, Telos, Tilburg. Met name de pagina's 13 en volgende. Zie ook John Dagevos (2004), *De economie van de Peel*, Telos, Tilburg en John Dagevos (2004), *De economie van Beerze Reusel*, Telos/KDS.
41. *Meerjarenuisatie en programma REAP Zuidoost-Brabant*, ETIN Adviseurs, Tilburg, 2001.
42. Eric Frijters, e.a. (2004). *Tussenland*, RPB, Den Haag.
43. Ecorys-NEI (2002), *het landelijk gebied van Noord-Brabant onder Reconstructie. Deel 2: Vitaliteit en leefbaarheid*, Rotterdam.
44. VROMraad (2006), *Groeten uit Holland. Qui è fantastico!*, Den Haag, Advies 055.
45. ZLTO (1999). *Ondernemende agrariërs in markt en maatschappij op weg naar 2010*, Tilburg.
46. Tracy Metz, 'Pret!: leisure en landschap', Rotterdam 2002.

47. Anthony Cohen, *The symbolic construction of community*, Londen 1985.
48. Met dank aan Prof. Arnoud-Jan Bijsterveld.
49. www.hetgroenewoud.com.
50. Theo Beckers, 'Het landschap als kijkdoos', in: J. Kolen en T. Lemaire, (red.). In: *Landschap in meervoud*, Utrecht 1999.
51. Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The invention of tradition*, Cambridge 1983.
52. In: Marsden, T. (1998). *Journal of Rural Studies*, Jrg. 14 (1), p. 107-117.
53. Zie www.asom.org.
54. www.atelieroverijssel.nl.
55. Joks Janssen, *Vooruit denken en verwijlen. De (re)constructie van het platteland in Zuidoost-Brabant, 1920-2000* (Tilburg, 2006) p. 257.
56. www.proeftuintwente.nl.
57. Deze definitie gaat uit van de maat voor stedelijkheid op basis van de omgevingsadressen dichtheid. De klassen niet- en weinig stedelijk tot 1000 omgevingsadressen per km² rekenen we tot het platteland.
58. Bron: *Thuis op het platteland*, A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer, SCP, Den Haag, 2006.
59. Janssen, J. *Vooruit denken en verwijlen; de (re)constructie van het platteland in zuidoost-Brabant, 1920-2000*. ZHC, Breda, 2006, p.206-207.
60. Strijker, D. (2006). Mythes op het platteland. In: *Streekonomie*, Netwerk plattelandsontwikkeling.
61. Prof. Cees van Woerkum (2007). In: *Ondernemen in innovatie*, nr. 13, jan. 2007, p.1. Ministerie van LNV.
62. Bron: Samenvatting MLT rapport, SER Brabant, verschijnt in februari 2007.
63. www.zuinigopruimte.nl.
64. In het Katholieke Brabant was sprake van grote agrarische gezinnen; in tegenstelling tot het Saksische erfrechtstelsel in Twente dat de grond toebedeelde aan het oudste kind, werd in Brabant de grond verdeeld over alle kinderen.
65. Zie: Hermans, F. en J. Dagevos (red.) (2006), *De Duurzaamheidsbalans van Brabant 2006*, Telos, Tilburg.
66. Analyse van scenariostudies van de nationale planbureaus (CPB, MNP, SCP, RPB) door de provincie Zuid-Holland.
67. Presentatie van Paul Schnabel: De toekomst van het platteland in 2030, Minisymposium op 25-9-2006, Ministerie van LNV, den Haag.

68. Landelijk zijn er 6500 paardenbedrijven met 12.000 banen en 1,2 miljard euro jaarlijkse omzet. Dat is een sector die 2 keer zo groot is als de bloembollenteelt en nog altijd explosief groeiend.
69. Uitspraak gedeputeerde P. Rüpp in: *Streekonomie*, Netwerk Plattelandsontwikkeling, 2006.
70. Ministerie van LNV, *Kiezen voor landbouw*, Den Haag.
71. Zie o.a. LNV (2004). *Agenda Vitaal Platteland. Visiedocument. Inspelen op verandering*. Den Haag.
72. Zie ETIN adviseurs (2005), *Economische perspectieven Noord-Brabantse platteland*, Tilburg.
73. VROMraad (2006), *Groeten uit Holland. Qui è fantastico!*, Den Haag, Advies 055.
74. <http://www.brabant.nl/upload/documenten/b/bevolkings-%20en%20woningbehoefteprognose%202005.pdf>.
75. Presentatie professor David Hughes, ZLTO congres over samenwerking, 7 december 2006, Kaatsheuvel.
76. Netwerk Plattelandsontwikkeling (2006), *Streekonomie; inspiratie voor ontwikkeling van de plattelandseconomie*.
77. Een voorbeeld daarvan zijn de nieuwe ontwerpen en het ruimtelijk kader dat wordt ontwikkeld binnen het Ontwerp Atelier Overijssel, ondersteund door de provincie.
78. Sanderse, K. (2006). *Opvattingen over het platteland*. Onderzoek van Interview.nss in vier reconstructieprovincies.
79. Het Brabantpanel is in 2006 twee keer bevraagd en bestaat uit 1200 Brabanders van 16 jaar en ouder. In: *De Duurzaamheidbalans van Brabant 2006*, Telos, Tilburg.
80. WRR (2006). *Lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. WRR-rapport nr. 75, Den Haag.
81. Zie bijvoorbeeld: Horlings, I. en M. van Mansfeld (2006). *Back to Bsik? Procesrapportage Green Valley*, Telos, Tilburg.
82. Raad voor het Landelijk gebied (2003). *Platteland in de steigers; advies over de reconstructie van de zandgebieden in Zuid- en Oost-Nederland*, publ. 03/3, Amersfoort.
83. Zie o.a.: Beckers, T. en W. Haarmann (2000) *Naar een duurzaam platteland; evaluatie van de reconstructieplannen in de gemeente Gemert-Bakel, deel 1 en 2*, Telos, Tilburg, 2000. Beckers, T. en W. Haarmann (2001), *Reconstructie beschouwd;*

- een advies over het Ontwerp-Koepelplan reconstructie zandgronden*, Telos, Tilburg.
- Haarmann, W. (2004). *Tussen droom en daad; de bijdrage van het reconstructieplan aan de duurzame ontwikkeling in de Peel*, Telos, Tilburg.
- Ecorys-NEI (2002), *het landelijk gebied van Noord-Brabant onder Reconstructie. Deel 2: Vitaliteit en leefbaarheid*, Rotterdam.
84. Bock, B. P. Derkzen & S. Joosse (2004), *Leefbaarheid in reconstructiebeleid: een vrouwenzaak? Een vergelijkende studie van het reconstructieproces in Gelderland en Overijssel*. WUR, Wageningen.
85. Presentatie Jaqueline Cramer tijdens de presentatie van de Telos Duurzaamheidbalans 2006, Vught, 27-11-2006.
86. In 2002 hadden gebieden, alleen al vanuit het ministerie van LNV, te maken met 26 tot 38 beleidscategorieën, 36 gebiedscategorieën, 30 subsidieregelingen en minstens 10 andere beleidsmodulen waaraan geld en plannen waren gekoppeld. Zie: Selnes, T.A. (2003). *LNV-effectief op gebiedsniveau?* Hoofdrapport van het project 'LNV op gebiedsniveau'. LEI rapport 6.03.10, Den Haag.
87. Zie als voorbeeld het ZLTO-programma Agro-Food-Complex, een combinatie van markt en ruimtelijke ontwikkelingen.
88. Rooy, P. van, A. van Luin en E. Dil (2006). *Nederland boven water; praktijkboek gebiedsontwikkeling*. Habiforum, Gouda.
89. Een voorbeeld is het concept 'Singelgolf' waarbij agrarische structuurversterking, natuur, landschap en recreatief ondernemerschap worden gecombineerd, zie www.innovatienetwerk.org
90. Evers, F.W.R., T.A.M. Beckers en P. Winsemius (2004). *Rood Voor Groen; van Filosofie naar resultaat*, Tilburg en Tilburg Universiteit, Tilburg.
91. Bron: ZLTO projecten.
92. Presentatie professor David Hughes, ZLTO congres over samenwerking, 7 december 2006, Kaatsheuvel
93. VROMraad (2006), *Groeten uit Holland. Qui è fantastico!* Den Haag, Advies 055.
94. <http://www.euregionale2008.eu/de/home/>
95. Bron: *Leren van sturing op duurzame plattelandontwikkeling*; eindrapport, Slob, A.F.L., M.B. Nuijs en W. Haarmann, TNO, Delft.
96. Het InnovatieNetwerk Agrocluster en Groene Ruimte in Den Haag biedt aan om dit te ondersteunen.

Bronnen

128

Beckers, T. (1999). Het landschap als kijkdoos, In: J. Kolen en T. Lemaire (red.), *Landschap in meervoud*, Utrecht.

Branden, T., T.C. Ribeiro en P.H.A. Frissen (2005). *De last van sturing; een nieuw perspectief voor de landbouw*, InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Utrecht.

Anthony Cohen, *The symbolic construction of community*, Londen 1985.

Dam, F. van (2002), 'Bericht uit Babylonië: Ruimtelijke containerbegrippen leiden tot spraakverwarring', In: *Geografie* 10/11 (2002) 15-17.

Dagevos, J. (2004), *De economie van de Peel*, Telos, Tilburg en: *De economie van Beerze Reusel*, Telos/KDS.

Dirven, J., J. Rotmans en A.P. Verkaik (2002). *Samenleving in transitie: een vernieuwend gezichtspunt*. Ministerie van LNV, Den Haag.

Dönitz, U. en S. Panebianco (2006). *Die REGIONALEN in Nordrhein-Westfalen*, MBV NRW / ILS NRW.

Duke, R. D. en Geurts, J.L.A. (2004). *Policy games for strategic management; Pathways into the unknown*. Amsterdam, Dutch University Press.

Ecorys-NEI (2002), *het landelijk gebied van Noord-Brabant onder Reconstructie. Deel 2: Vitaliteit en leefbaarheid*, Rotterdam.

ETIN Adviseurs (2001). *Meerjarenvisie en programma REAP Zuidoost-Brabant*, ETIN, Tilburg.

ETIN adviseurs (2005), *Economische perspectieven Noord-Brabantse platteland*, ETIN, Tilburg.

Frijters, E. e.a. (2004). *Tussenland*, RPB, Den Haag.

129

Sanderse, K. (2006). *Opvattingen over het platteland. Onderzoek van Interview.nss in vier reconstructieprovincies*. Interview.nss.

Gemengde Commissie Administratieve Lastenverlichting (2004), Ministerie van LNV, Den Haag.

Gladwell, M. (2000). *The Tipping Point: how little things can make a big difference*. Boston: Little, Brown and Company.

Groot, J.P.P (1989). Dorpsbinding en lokaal bewustzijn, In: P.P.P. Huigen en M.C.H.M. van de Velden (red), *De achterkant van verstedelijkt Nederland; de positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving*, Amsterdam/Utrecht 1989.

Haarmann, W (red.) (2004), *Tussen droom en daad*, Telos, Tilburg.

Hisschemöller, M. G., P. & Hoppe R. & C.J.H. Midden (1999). Policy networking or problem structuring: Knowledge use and political choice in Dutch environmental policy. In: *Knowledge, Power and Participation in Environmental Policy*, R. H. M. Hisschemöller, W.N. Dunn and J. Ravetz, Policy Studies Review Annual.

Haarmann, W.M.F. en G. Verbong (2003), *Van Maakbaarheid naar duurzaamheid, sturing ruimtelijke ordening*, in: *Ruimte voor Duurzaam Brabant*, Telos, 2003.

Hobsbawm, E. and T. Ranger (1983), *The invention of tradition*, Cambridge 1983.

Hoekema, A.J. en N.F. van Manen (1994). *Typen van legaliteit*. Kluwer, Deventer.

Horlings, L.G. (1996). *Duurzaam boeren met beleid; Innovatiegroepen in de Nederlandse landbouw*, Katholieke Universiteit Nijmegen (dissertatie).

Horlings, L.G (2004) Inspelen op veranderingen; de bijdrage van de Agenda Vitaal Platteland aan de transitie van landbouw en platteland, In: *TSL*, jrg. 19, nr. 2, 2004, p. 91-103.

- Horlings, I. en M. van Mansveld (2006). *Back to BSIK? Procesrapportage Green Valley*, Telos, Tilburg.
- Horlings, I. en W. Haarmann (2007, in voorbereiding). *Vitale verbindingen en botsende belangen, Positionpaper over het project "Vitale coalities en nieuwe markten Heuvelland"*, Telos, Tilburg.
- Janssen J. (2006). *Vooruit denken en verwijlen. De (re)constructie van het platteland in Zuidoost-Brabant, 1920-2000*, Tilburg.
- Kickert, W.J.M. (2003). Beneath consensual corporatism: traditions of governance in the Netherlands. In: *Public Administration* 81 (1), p. 119-140.
- Kuyper, H. de, en J. Janssen (2007). *'Help, verzuipt het kerkdorp? Sociaal-ruimtelijke ordening voor kleine kernen in Noord-Brabant, 1945-2005'*, Telos/PON.
- Marsden, T. (1998). *Journal of Rural Studies*, Jrg. 14 (1), p. 107-117.
- Metz, T. (2002). *Pret!: leisure en landschap*, Rotterdam.
- Michels, A.M.B. & Meijer, A.J (2003). Horizontalisering van bestuur: een vraag om nieuwe vormen van publieke verantwoording. In: *Bestuurswetenschappen*, Jrg. 57 (4), 2003.
- Panebianco, S. R. Schröder e.a.: *Innovatives Prozessmanagement in der Regionalentwicklung*, Alterra & ILS., Alterra rapport 1353.
- Raad voor het Landelijk Gebied (2006). *De lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. Rapport no. 75, Den Haag.
- Roelofs, A. M. E. (2000). *Structuring policy issues, testing and mapping techniques with gaming-simulation*. Tilburg, Tilburg University Press.

- Rooy, P. van, A. van Luin en E. Dil (2006). *Nederland boven water; praktijkboek gebiedsontwikkeling*. Habiforum, Gouda.
- Rotmans, J. (2003). *Transitiemanagement; sleutel voor een duurzame samenleving*. Van Gorcum, Assen.
- Ruiter, K. de (2006). Geluk op het Nederlandse platteland. In: *Streekonomie, Netwerk Plattelandsontwikkeling*, 2006.
- Rüpp, P. (2006). *Bouwen en werken op een vitaal platteland*. In: *Streekonomie, Netwerk plattelandsontwikkeling*, 2006.
- SER-Brabant (2007). *Midden- en Lange Termijn rapport over de Brabantse economie*, 's Hertogenbosch.
- Spaargaren, G. e.a. (2002). *Gedragspraktijken in transitie 1997*, Globus en WUR, Tilburg/Wageningen.
- Weggeman, J. (2003). *Controversiële besluitvorming. Opkomst en functioneren van groen polderoverleg*, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- VROMraad (2006), *Groeten uit Holland. Qui è fantastico!*, Den Haag, Advies 055.
- Wolters, F. (2005). *REGIONALE 2004 Ein Prozess*, Tecklenborg Verlag.
- WRR (2006). *De lerende overheid. Een pleidooi voor probleemgerichte politiek*. Rapport no. 75, Den Haag.
- ZLTO (1999). *Ondernemende agrariërs in markt en maatschappij op weg naar 2010*, Tilburg.

Telos

Warandelaan 2
Postbus 90153
5000 LE Tilburg

tel. 013 - 466 87 12
fax. 013 - 466 34 99
telos@uvt.nl
www.telos.nl

